

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
A.QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
MUSIQA TA'LIMI NAZARIYASI VA METODIKASI KAFEDRASI

**“Himoya qilishga ruxsat
beraman”**

Ped - psixologiya fakul'teti dekani

_____prof. R.Abdurasulov

“ _____ ” _____ 2013 y

**“Boshlang'ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy
asoslari.”**

mavzusida bajarilgan

BITIRUV MALAKAVIY

ISHI

Bajaruvchi:

Mamatova D.

Ilmiy raxbar:

Haydarova N

Ishni himoyaga tavsiya etaman:

Haydarova N

**BMI Musiqa ta'limi nazariyasi va uslubiyati
kafedrasi yig'ilishining qarori bilan (Qaror №
) himoyaga tavsiya etilgan.**

Kafedra mudiri :

_____ X.Omonov

Jizzax – 2014

MAVZU: “Boshlang`ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy asoslari”

M U N D A R I J A

KIRISH:

I –BOB. Boshlang`ich sinflarda jamoaviy ijrochilik (xor) ning tutgan o`rni va vazifalari.....14

1.1 Musiqa madaniyati darslarida jamoaviy ijrochilik faoliyatining tutgan o`rni.....24

1.2. Musiqa madaniyati darslari tuzulishining o`ziga xosligi31

II- BOB Jamoaviy ijro jarayonida o`quvchilarni badiiy estetik tarbiyalash36

2.1. Jamoaviy ijrochilik faoliyatida xonandalarning ovoz va musiqa qobiliyatlarini aniqlash bo`yicha olib boriladigan ishlarning mazmuni43

2.2. Jamoaviy ijrochilikda vokal-xor malakalari va ansambllik ustida ishlash.....53

UMUMIY XULOSALAR56

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....58

A.Qodiriy nomli Jizzax Davlat Pedagogika instituti
“Musiqiy ta’lim” yo`nalishi bitiruvchi kurs talabasi Mamatova Dilraboning
“Boshlang`ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy
asoslari” mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishiga ilmiy raxbar

XULOSASI

Xor ijrochiligi ko`pchilik ijrochilarni birlashtiradi. Jamoa bo`lib kuylash jarayonida ijrochilarni uyg`ulashtiradi, ularda san'atning eng nozik tomonlarini, ya'ni o`zi kuylab o`zgalarni ham eshitish, o`zgalarga ergashish, jo`r bo`lish kabi hislatlarni shakllantiradi. Xor san'atining bu xususiyati ko`pchilik, ba'zan necha yuzlab ijrochilarni bir g`oyaga uyushtirishda, yagona ijrochilik maqsadi tomon yunaltirishda, shu bilan so`z va musiqadagi mazmun, his-tuyg`uni ko`pchilik tomonidan ifoda etilishi namoyon bo`ladi.

Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo`shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuningdek qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi. Ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Bitiruvchi kurs talabasi Mamatova Dilraboning tanlagan mavzusi ana shunday jamoaviy ijrochilikni tashkil etish bo`lib talaba ushbu ish bo`yicha izlanishlar olib borgan.

Musiqiy ta`lim bo`yicha davlat ta`lim standartlari va o`quv dasturida musiqa o`qitishning mazmunining mohiyati, har bir musiqiy faoliyatda amalga oshiriladigan ta`limiy maqsad va vazifalarga izoh berilgan. Shu o`rinda har bir o`quv ma`llumotlar bo`yicha o`quvchilar egallashlari bo`lgan bilim va malakalari lavozimlari ko`rsatib o`tilsin.

Ma`lumki, musiqiy faoliyatlar ichida vokal har tarbiyalashni o`z ichiga oluvchi jamoaviya ijrochilikka alohida o`rin tutadi. Bu jarayonni sifat va samaradorligi, uni tashkiliy pedagogik asoslari, jamoaviy merosning eng muhim elementlari va ular Mamatova Dilrabo tomonidan bajarilgan bitiruv malakaviy ishining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Ish kirish, ikki bob, umumiy xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat bo`lib, ishning kirish qismidan ilmiy tadqiqotni tanqidiy ngizi asoslab

berilgan. Ishning birinchi bobida musiqa darslarini tashkiliy tuzulishi xususiyatlari, jamoavichilik faoliyati misolida taxlil qilib berilgan. Shu o'rinda jamoaviy ijrochilik eng muhim o'ziga xos ta'limiy qiyofasini belgilovchi vokal–xor vazifalariga to'xtalangan. Ishning ikkinchi bobida jamoaviy ijrochilik jarayonida vokal-

xor malakalari xam ansambllik ustida olib boriladigan ishlar yoritilgan.

Vokal-xor masalalari turlari, ansambllik va uning jamoaviy ijrodagi ahamiyati, ansambllik turlari haqiqiy ma'lumotlar amaliy ma'lumotlar bilan har bir ifoda etilgan. Ishning xulosa qismida bajarilgan ishga qisqa ta'rif berilgan holda bu jarayonni takomillashtirish uchun nimalarga e'tibor qaratilishi lozimligi bo'yicha tarbiyaviy fikrlar taqdim etilgan. Ushbu ish bitiruv malakaviy ishlarni bajarishga qo'yilgan talablarga javob beradi deb xisoblayman va ishni himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy raxbar:

Katta o'qit. Haydarova N

A.Qodiriy nomli Jizzax Davlat Pedagogika instituti
“Musiqiy ta’lim” yo’nalishi bitiruvchisi Mamatova Dilraboning
“Boshlang’ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy
asoslari” mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Mamatova Dilraboning “Boshlang’ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy asoslari” mavzusidagi Bitiruv Malakaviy Ishi xozirgi kunda umumta’lim maktablaridagi musiqa ta’limi va tarbiyasining eng muhim faoliyatidan biri nazariy va amaliy negizini taqdim qilish bilan xarakterlidir.

Musiqa darslarida jamoa bo’lib qo’shiq kuylash vokal kuylash uslubiga tayanadi va nihoyatda murakkab pedagogik, psixologik va fiziologik tayyorgarlikni talab qiladi. Muallif ushbu ish mazmunida mana shu murakkab jarayonni yetarlicha tavsifini bera olgan.

Shunga ko’ra bu jarayonni samarali kechirish uchun xizmat qiluvchi ilg’or ish uslubi shakllarini o’zining amaliyot ish tajriba va xulosalari asosida yoritib bergan.

Ilmiy tadqiqot ishida maktabda xor jamoasini tashkil etish va vokal-xor tarbiyasiga oid ilmiy-uslubiy ishlar, to’plangan tajribalarga ham o’rin bergan holda hozirgi kundagi holati ham e’tibor qaratilgan.

Tadqiqotning yana bir muhim amaliy ahamiyatiga molik tomoni, unda o’quvchilar vokal-xor malakalari va ansambl bo’lib kuylash masalakalarini shakllantirishning o’ziga xos yo’llari, ish uslublarini taqdim etilganligidir.

Bu esa mazkur ish bilan tanishish orqali ushbu yo’nalishdagi ta’limiy ishlarni yanada takomillashtirish imkoniyat beradi deb o’ylashga asos bo’la oladi. Ishning apparat qismi negizi puxta ishlangan, maqsad va vazifalar to’g’ri belgilangan.

Xulosa qilib aytganda Mamatova Dilraboning “Boshlang’ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy asoslari.”mavzusidagi Bitiruv Malakaviy Iishi uni bajarish bo’yicha nizom talablariga javob beradi. Ishni himoyaga tavsiya etaman.

Musiqa ta’limi nazariyasi va uslubiyati

kafedrasi katta o’qituvchisi:

H.Nazarov.

**A. Qodiriy nomli Jizzax Davlat Pedagogika instituti “Musiqiy ta’lim”
yo`nalishi bitiruvchi kurs talabasi Mamatova Dilraboning “Boshlang`ich
sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy asoslari”
mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishiga**

TAQRIZ

Boshlang`ich sinflarda xor jamoasini tashkil etish barkamol avlodni estetik
tsrbiyasida muhim o`rin tutadi.

Mamatova Dilrabo o`zining mazkur bitiruv malakaviy ishida maktabda xor
jamoasini tashkil etish va vokal-xor malakalari tasnifini keltirib, ularning har
birining bajaradigan vazifalarini taxlil qiladi. Shu jarayonda ansambllik jamoaviy
ijrochilikdagi o`rni va ahamiyati va xor jamoasining turlari haqida batafsil bayon
etib beradi.

Har bir yo`nalishning o`ziga xos o`qitish nazariyasi va metodikasi
bo`lganidek, musiqiy ta`limning ham har bir bosqichlari bo`yicha o`ziga xos
o`qitish uslublari mavjud.

Mazkur tadqiqot ishida umumta`lim maktablari “Musika madaniyati”
darslarini jamoaviy ijrochilik faoliyatini tashkil etishning shakl va usullari, amaliy
ma`lumotlarning mazmuni yoritib berilgan.

Boshlang`ich sinflarda xor jamoasini tashkil etish bolaning shahs sifatida
shakllanishiga ta`sir kuchi qay darajada ekanligini talaba ochib berishga harakat
qilgan.

Xor ijrochiligini sifatini belgilovchi xususiyat ansambllik bo`lib, ansambllik
bo`lmagan ijro tinglovchida badiiy – emotsional ta`sirchanlik his-tuyg`ularni
uyg`ota olmaydi. Natijada asarning badiiy qiymati yo`qoladi.

Ansambllik esa faqat jo`navozlikdan iborat bo`lmay, uning diksiya,
intonatsiya, dinamika, garmoniya kabi turlari mavjud. Ushbu ansambllik turlarini
barchasi asar ijrosida mujassamlashgan taqdirda asarni badiiy ijrosiga erishilgan
hisoblanadi.

Mazkur ishda bularning barchasi ilmiy asosiy fikrlar asosida yoritib
berilgan. Shu bois ham mazkur bitiruv malakaviy ishini himoyaga tavsiya etaman.

Jizzax shahar 1-sonli Bolalar musiqa

va san’at maktabi direktori:

G.Bekbo`tayeva

KIRISH

Istiqlol sharofati bilan jamiyatimizning ma'naviy qiyofasida katta-katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Jumladan milliy madaniyatimiz, ma'naviyatimiz boy madaniy me'rosimiz tarixiga qiziqish uni har tomonlama o'rganishga katta ahamiyat berilmoqda. Bu jarayon ma'naviyatning turli sohalarida o'zining ifodasini topmoqda. Nohaq unutilgan bobolarimiz me'rosini qayta o'rganish ulug' ajdodlarimizning tavallud kunlarini nishonlanishi bunga aniq misoldir. Madaniyatimizning buyuk homiysi Amir Temur va ulug' allomalarimiz Ma'naviyat- nisbiy tushuna bo'lib inson qadr qimmat qadryati kabi tushunchalari bilan uzviy bog'liqdir.

Prezidentimiz ma'naviyatga shunday fikr bildirganlar "Biz halqimizni dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi farzandlarimiz bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lishlari shart" degan so'zlaridan ilhomlanib ularning baxtli yashashlari uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz bu borada ma'naviy tarbiya masalasi hech shubhasiz beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Respublikamizda mustaqil rivojlanish yo'liga o'tilishi bilan hayotimizning barcha sohaları qatori ta'lim sohasida ham tub o'zgarishlar amalgam oshirildi.

Barcha fanlarda bo'lgani sari musiqiy ta'limni ham milliy negizida yangitdan shakllantirish asosiy vazifa qili qo'yildi. Shunga ko'ra musiqa bo'yicha yangi o'quv dasturlari, darsliklar yaratildi va bo'limlarni takomillashtirish bo'yicha ishlar hozirgi kunda ham qizg'in davom etmoqda.

Albatta, yosh avlodni milliy ma'naviy ruhda tarbiyalash maqsadida ishlab chiqilgan dasturlar va darsliklar milliy musiqiy ta'limning mazmuni va mohiyatini belgilab berish bilan ahamiyatlidir.

Ma'lumki musiqa darslari boshqa fanlardan farqli o'laroq, uch asosiy va boshlang'ich sinflarda yana ikki qo'shimcha faoliyatlar asosida tashkil etiladi. Bulardan uchtasi eng muhim va yetakchi faoliyatlar bo'lib, bular musiqa tinglash,

musiqa savodi va jamoaviy ijrochilik ya'ni xor bo'lib qo'shiq kuylash faoliyatlaridir.

Mana shu uch faoliyat mazmunida butun musiqiy ta'limning maqsad va vazifalari mujassamlashadi. Shu bois ham darsning to'laqonli va maqsadga muvofiq bo'lishi, mana shu uch faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishga bog'liqdir.

Kuzatuvlarimizda biz duch kelgan kamchilik va muammolar ham akasariyat mana shu uch faoliyat bilan bog'liqdir.

Bizning nazarimizda bunday kamchiliklarni yuz berishida eng avvalo musiqa o'qituvchilarining cholg'u va qo'shiq ijrochiligi, musiqa o'qitish metodikalari yetarlicha tayyorgarliklarga ega emasliklari eng asosiy sabablardandir. Masalan: sinfda o'quvchilar bilan xor bo'lib qo'shiq kuylash juda qiyin va mashaqqatli pedagogik jarayonlarni talab qiladi. Jamoaviy ijrochilikka xos malaka va ko'nikmalarni shakllantirish bu jarayonda asosiy maqsad qilib qo'yilishi zarur.

Bunday malakalarni hosil qilmasdan turib, jamoaviy ishtirokchilikning sifati va badiiy xususiyatlari haqida so'zlash mumkin emas. Shu tufayli biz biiruv malakaviy ishimiz mavzusini jamoaviy ishtirokchilik faoliyatida eng muhim bo'lgan vokal-xor ishlarini tashkil etish va uning negizida eng muhim o'rin tutuvchi ansambllik ustida olib boriladigan ishlarni nazarda tutgan holda. "Boshlang'ich sinflarda xor jamoasi faoliyatini tashkil etishning uslubiy asoslari" deb tanladik. Bolalar xor ishtirokchiligi bo'yicha juda ko'p ilmiy tadqiqot ishlari, oquv, uslubiy qo'llanmalar, xorshunoslikka oid manbalarni kuzatuvlarimizda shu narsaga ishonch hosil qildikki bu yo'nalishda, ya'ni bolalar xor ishtirokchiligiga oid mavzularda ko'plab ishlar qilishgan bo'lishsadi, aynan ansamblni ustida ish olib borish metodikasi alohida atroflicha ilmiy tahlil qilmagan. Bu esa tanlangan mavzuni musiqa pedagogikasi uchun o'ziga xos dolzarb muammoni tadqiq etishga qaratilganligini bildiradi.

Bitiruv malakaviy ishining obiekti - qilib umumta'lim makatblari musiqa madaniyati darslari olindi.

Bitiruv malakaviy ishimizning predmeti - umumta`lim maktablari musiqa madaniyati darslaridagi jamoa bo`lib qo`shiq kuylash.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: musiqa madaniyati darslarida jamoa bo`lib qo`shiq kuylash jarayonida o`qituvchilarni vokal-xor ijrochilik sifatlarini shakllantirish hamda xor jamoalarini tashkil etishning shakl usullari bo`yicha olib borilgan o`quv tarbiyaviy ishlarni ilmiy, nazariy jihatlarini tahlil qilish bilan shu jarayonda vokal-xor ishlarining eng muhim tarkibli qismlaridan hisoblanmish ansambl ustida ish olib borishning shakl va usullarini yoritib borishdan iboratdir.

Ilmiy ishimiz maqsadi yo`lida quyidagicha vazifalar belgilanadi:

1. Mavzuga oid ilmiy, uslubiy, pedagogika, san`atshunoslikka oid manba`larni o`rganish va tahlil qilish
2. Umumta`lim maktablarida xor jamoalarini tashkil etish va musiqa darslarida jamoaviy ijrochilik bo`yicha olib boriladigan ishlarni ahvolini kuzatish.
3. Soxa mutaxassislari, tajribali o`qituvchilar, xor rahbarlari bilan suhbatlar o`tkazish.
4. Xor jamoasida ansambl ustida ishlash bo`yicha samarali ish usullarini sinovdan o`tkazish.
5. Tajriba sinov ishlarini natijalari asosida ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish.
6. Izlanishlar mazmunini iroda etuvchi materiallarni bitiruv malakaviy ish holiga keltirish va himoya qilish.

Ishni bajarish davomida quyidagi tadqiqot materiallaridan foydalaniladi: kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash, suhbat, savol-javob, anketa-so`rov, tajriba-sinov o`tkazish, matematik statistika.

Ilmiy tadqiqotning metodologik asosi: bo`lib quyidagi manba`lar hizmat qiladi: O`zbekiston Respubliasining “Ta`lim to`g`risida” gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” umumiy o`rta ta`limning musiqa fani bo`yicha davlat ta`lim standarti va o`quv dasturi, darsliklar, musiqa pedagogikasi, nazariy va orshunoslikka oid adabiyotlar ilomiy uslubiy manbalar.

Ishning ilmiy amaliy ahamiyati: mazkur ishnibajarish davomida erishilgan natijalar. Xulosa va tavsiyalardan umuta`lim maktablari, maktabdan tashqari muassasalarda bolalar tomoshalarida olib boriladigan o`quv-tarbiyaviy ishlarda foydalanish mumkin. Shuningdek unda ma`ruza matnlari, ilmiy maqola, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi yozishda ijodiy foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishi, kirish, ikki bob, to`rt paragraf, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati va ilovalardan iborat tarzda bajariladi.

I-Bob: Boshlang'ich sinflarda jamoaviy ijrochilik (xor)ning tutgan o'рни va vazifalari.

Umumta'lim maktablarida "Musika madaniyati" darslarining asosiy qismini xor ya'ni jamoa bo'lib qo'shiq kuylash tashkil etadi. Bu faoliyatda o'quvchilar qo'shiq o'rganish bilan birga musiqiy nazariy bilimlarini, shuningdek ijrochilik ko'nikma va malakalarini rivojlantirib boradi.

Xor bo'lib qo'shiq kuylash juda mashaqqatli, shu bilan birga tizimli vokal-xor ishlarini olib borishni taqozo etadi. Bunga musika o'qituvchisining xor jamoasini (har bir sinf bir jamoa) tashkil etish bo'yicha pedagogik maxorati, musika san'atining xor-drijorligi, vokal ijrochiligi, musika nazariyasi, sol'fedjio, musmiqa asarlari tahlili, cholg'u ijrochiligi va musika o'qitish metodiksi (xor bilan ishlash metodikasi) dan yetarlicha kasbiy malakaga egaligi va tajribasi muhim o'rin tutadi. Bunday bilim va malakalarni egallash ko'p jihatdan oliy o'quv yurtlarida bo'lg'usi musika o'qituvchilarini maktab pedagogik faoliyatiga tayyolab borish ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yishiga bog'liq, ya'ni bo'lg'usi musika o'qituvchilari oliy o'quv yurtlaridagi tahsil davomida maktabda xor (jamoaviy) ijrochiligini tashkil etish va ularda olib boriladigan vokal xor ishlari bo'yicha zarur amaliy ishlash malakalariga ega bo'lib borishlari to'g'ri bo'ladi. Shunga ko'ra biz o'zimizning mazkur tadqiqotimiz mazmunida umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida jamoaviy ijrochilikning tashkiliy uslubiy asoslarini, xor jamoasida olib boriladigan vokal-xor, hamda o'quv tarbiyaviy ishlarning pedagogik negizini yoritib berishga harakat qildik. Ushbu ishni bajarishda musika ta'limi bo'yicha bo'lg'usi bokalavrlarni umumta'lim maktablarida to'garak ishlarini, shuningdek maktmabdan tashqari tashkilotlar (bolalar ijodiyoti markazlari, bolalar xor studiyalari) da hozirgi kunda musika san'atining ommaviylashgan turi bo'lmish xor to'gariklarida olib boriladigan ishlarni ham e'tiborda tutadi.

Xor bo'lib kuylash murakkab psixologik- fiziologik jarayon hisoblanadi. Xor bo'lib qo'shiq kuylash o'quvchilarning diqqat e'tiborini kuchaytiradi, xotirasi, nutqi rivojlanadi, ovoz diopozoni kengayadi, musiqiy o'quvi

o'sadi, mutasiya davri yengil o'tadi, musiqiy tafakkuri o'sadi. Qo'shiq kuylaganda ijodiy ijrochilik xamkorlik kuchayadi, qo'shiqning so'z ma'nosi va musiqa ohangini chuqur idrok etadilar va asar mazmuni orqali hayotni o'rganadilar.

Shunday ekan, musiqa darslarida, ayniqsa musiqa ta'limning poydevori qo'yiladigan boshlang'ich sinf musiqa darslarida xor jamoasini pedagogik va metodik jihatda to'g'ri tashkil etish, xor sinfidagi bolalarning yoshi, ovoz diapazoni, kuylash imkoniyatlari, fiziologik, psixologik xususiyatlari qat'iy hisobga olinmog'i lozim bo'ladi. Shunga ko'ra mazkur kurs ishi mazmunida boshlang'ich sinflarda xor jamoasini tashkil etish va ish olib borishning ilmiy- metodik jihatlariga asosiy e'tibor qaratildi. Xor ijrochiligi hozirgi vaqtda keng tarqalgan, umumiy ta'lim maktablarida musiqa madaniyati darsining asosini tashkil etuvchi, musiqa ilmgohlarida, musiqa-pedagogika fakultetlarida asosiy fanlardan biri bo'lgan, havaskorlik va professional san'atda eng demokratik va ommaviy xarakterga ega va taraqqiy qilgan san'at turidir.

Boshqa san'at turlari kabi u ham kishilarning hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zida kundalik hayotni, davr ruhi va nafasini mujassamlashtiradi, kishilarni g'oyaviy-estetik jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Uning boshqa san'at turlaridan farqi eng muhim xususiyat uning ommaviyligidir.

Xor ijrochiligi ko'pchilik ijrochilarni birlashtiradi. Jamoa bo'lib kuylash jarayonida ijrochilarni uyg'ulashtiradi, ularda san'atning eng nozik tomonlarini, ya'ni o'zi kuylab o'zgalarni ham eshitish, o'zgalarga ergashish, jo'r bo'lish kabi hislatlarni shakllantiradi. Xor san'atining bu xususiyati ko'pchilik, ba'zan necha yuzlab ijrochilarni bir g'oyaga uyushtirishda, yagona ijrochilik maqsadi tomon yunaltirishda, shu bilan so'z va musiqadagi mazmun, his-tuyg'uni ko'pchilik tomonidan ifoda etilishi namoyon bo'lapdi.

Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo'shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan

tanishtiradi. Ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Bu shunday san'atki u doimo xalq qo'shiqchilik ijodiyoti bilan bog'liq mintaqalar xalqlari musiqa madaniyati shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynab kelgan.

Xor san'ati uzoq tarixga egadir. Qadim zamonlardan kishilar o'z orzu-umidlari, xis-tuyg'ularini qo'shiq kuylash, raqs, pantomima (badan harakati) qilish kabi vositalar bilan ifodalab kelganlar. Ko'pchilik bo'lib qo'shiq aytish deyarli hamma xalqlarning mehnat faoliyati, maishiy turmushi, an'anaviy marosimlari bilan bog'liq bo'lib kelgan. Ma'lumki an'anaviy marosim qo'shiqlari u yoki bu marosim munosabati bilan to'qilgan va ko'pchilik orqali jo'r bo'lib, xor tarzida ijro etilgan. Bunga o'zbek xalqining ham turli marosimlar bilan bog'liq qo'shiqlarni misol keltirish mumkin, (kelin yor-yorlari, yomg'ir yog'dirish bilan bog'liq «Sust xotin», g'alla yanchish, to'y, aza, aytishuv va ho kazo).

Xor san'atining paydo bo'lishi bevosita Cherkov qo'shiqchiligiga borib taqaladi. Aytish mumkinki, cherkov qo'shiqchiligi asosan unison (bir ovozli) bo'lib, 10-asrlardan undan ikki ovozlik paydo bo'la boshlaydi. Uyg'onish davriga kelib etakchi evropa davlatlarida ko'p ovozli xor ijrochiligi rivojlandi.

15-16 asrlarda D.Palestrina, O.Lasso, K.Janekin, J.Depre kabi polifonist kompazitorlar yashab ijod davrida xor san'atining ko'p ovozlik shakllari va akapella ijrochilik uslubi keng ravnaq topdi.

Podshoh, knyaz, pomeschiklar saroylarida xor kapellalari tashkil topa boshladi. Bular professional xorlar bo'lib turli bazm, o'yin kulgi kechalarida xizmat qilgan. Keyinchalik 17-19 asrlarda Bax, Tendel, Betxoven, Lyuk, Faydn, Moiart, Verdi, Bize, romantik kompazitorlardan Shubert, Shuman, Mendelzon, rus kompazitorlaridan Glinka, Rimskiy-Korsakova, Musorgskiy, Chaykovskiy, Borodin, Kyui, Tanazv va boshqa o'z ijodlari bilan xor san'tini yuksak cho'qqilarga ko'tardilar.

Xor san'ati o'z rivojida musiqa san'ati turi sifatida ikki yo'nalishda –akademik va xalq ijrochiligi yo'nalishlarida rivojlanib keldi. Kuylash usuli, tovush hosil qilish xarakteri, ovozlarning tembr turlanishi, ijrochilik texnikasi usullari va ifodalash vositalarining imkoniyatlariga qarab xor ijrochilik uslubi aniqlanadi. Akademik

xorlar asosan klassik kompazitorlarning vokal-xor, opera-xor asarlarining ijrosi yaxshi namunalarini ijro etish va targ`ib qilishga yo`naltirilgan. Xor ijrosi dirijyor boshchiligida, f-no yoki simfonik orkestr jo`rligida bo`ladi.

1.1 Musiqa madaniyati darslarida jamoaviy ijrochilik faoliyatining tutgan o`rni.

Umumta'lim maktablari musiqa darslarida o'quvchilarni jamoa bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish umumiy o'rta ta'lim maktablarining musiqa o'qituvchisi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo'lib kuylash o'quvchilarda

bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni ahloqiy jihatdan shakillanishiga katta ta'sir etadi.

Birinchidan, qo'shiq aniq bir mavzuga qaratilgan bo'ladi.

Ikkinchidan, o'quvchilar qo'shiqlarda aks etgan o'zga insonlarning ruhiy holatini, uning kechinmlarini his qiladilar. Jamoa bo'lib kuylash nafaqat estetik didni, balki o'quvchilarning tashabbuskorligini, ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo'shiqchilik ovozi, usulni his etishni, musiqiy xotira)ni rivojlantiradi, qo'shiqchilik malakalarini orttiradi. Jamoa bo'lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o'rnini tushunishga yordam beradi.

Shu bilan birga o'quvchilarning bunoqarashlarini shakillantiradi va ularga tartibga soluvchi ta'sir qiladi, hamda jamoatchilik, do'stlik xislarini shakillantiradi.

Jamoa bo'lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda kuylanadigan materialni to'g'ri talash asosiy shartlaridan biridir.

Musiqiy- nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qo'shiq kuylash jaranida, o'quvchilar avval kuylanadigan qo'shiqni o'qituvchi ijrosida, ma'lum chalg'u jo'rligida tinglaydilar. Bu o'quvchilarda qo'shiq haqidagi dastlabki ta'surotlarni hosil qiladi. O'quvchilarga qo'shiq kuylashni o'rgatish jarayonida o'qituvchi o'z bilimini ular ongiga yetkazishi uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o'qituvchi bolalarni musiqani to'g'ri idrok qilishga tayyorlashi muhimdir. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy prinsiplaridan biri darslarni soddadan-murakkabga, quyidan yuqoriga qarab borish prinsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo'shiq aytish san'atining vokal-xor malakalariga ega bo'lishni talab etadi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

1. Kuylash jarayonida to'g'ri o'tirish yoki turish;
2. To'g'ri nafas olish;
3. Ohangdoshlikni his etishga erishish;
4. Boshqa o'quvchilarni tinglagan xolda kuylash.

Jamoa (xor) bo'lib qo'shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jara yonitda musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalga oshirish lozim. Misol uchun:

- qo'shiq haqida dastlabki emosional taasurotlar hisil qilish (qo'shiqni tinglab ko'rish orqali);
- qo'shiqni musiqiy tahlil qilish (o'lchov, temp, ritm, janr va hokozolarni aniqlash);
- qo'shiqning so'zlari ustida ishlash;
- qo'shiqni kichik bo'laklarga bo'lib o'rganish;
- qo'shiqni bir necha marotaba qaytarish orqali mustahkamlash;
- asarning musiqiy – badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (Musiqiy harakatlar).

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi eng avval tanlangan qo'shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma'lumot berishi va cholg'u ijrochiligidagi ifodali kuylab berishi lozim.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo'shiq kichik bo'laklarga bo'linib o'rgatiladi. Keyin bir butun frazlar, jumlar bo'yicha qo'shmiladi. Qo'shiqni kuylaganda o'quvchilar o'qituvchining ixtirosiga suyanadilar. Bu vazifalarni o'quvchilarning bilim darajasini, doirasini, ya'ni kuylash madaniyatini shakillantirmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchilarni kuylash malakalarini shakillantirish jarayoni bir xil davom etmaydi. Boshlang'ich sinflarda kuylash malakalarini shakillantirishning quyidagi uch bosqichga bo'lishimiz mumkin.

1. oddiy elementar kuylashni o'rganishga erishish;
2. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish;
3. Hosil bo'lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish.

Shakillanishning ilk bosqichlaridanoq o'quvchilar kichik deapazonda bo'lsa ham, sof, toza va ifodali dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda, og'izni to'g'ri ochish, nafasni

to'g'ri olish, kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tembirini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari lozim.

Birinchi bosqichda o'qituvchi o'quvchilarni tovush pardasiga og'irlik tushmasligi va ularning ovozlari charchabyu qolmasligi uchun qo'shiq aytish faoliyatini boshqa faoliyatlar bilan almashtirib turishlari lozim.

Ikkinchi bosqichda asosiy o'quvchilarning malakalarining hamda qirralarida ijobiy o'zgarishlar ro'y beradi. Nafas yo'llarida erkinlik hosil bo'ladi, ovoz tembri yorqinlashadi. Musiqiy xotira, eshitish, ladni his etish qobiliyati, diqqat rivojlanadi.

So'nggi bosqichda kuylash malakalarini rivojlanganlik darajasi yuqori bo'ladi. Jarangdorlikning sof va ifodali bo'lishi, ovoz hosil bo'lish usulining mustahkamlanishi, ovoz tembri sifatining oshishi, ovoz diapazonining sezilarli darajada kengayishi, kuylashda talaffuzning hamda nafas olishning to'g'ri shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Bu bosqichda o'quvchilar chuqur musiqiy his-tuyg'u va musiqiy to'g'ri kuylashga erishgan bo'ladilar. Bu davrda o'qituvchi katta diapazonli, sakrashlar, ishtirok etgan mashqlardan foydalanishi mumkin.

Masalan: Musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlanish darajasi ovoz tembirining sifatiga, ovoz hosil qilish usuliga va boshqa malakalarga ta'sir qiladi.

Kuylash malakalarini shakllantirishda qayta kuylash mashqlari usulining maqsadga muvofiq ravishda bajarilishi muhimdir.

Xor ijrochiligi hozirgi vaqtda keng tarqalgan, umumiy ta'lim maktablarida musiqa madaniyati darsining asosini tashkil etuvchi, musiqa ilmgohlarida, musiqa-pedagogika fakultetlarida asosiy fanlardan biri bo'lgan, havaskorlik va professional san'atda eng demokratik va ommaviy xarakterga ega va taraqqiy qilgan san'at turidir.

Boshqa san'at turlari kabi u ham kishilarning hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zida kundalik hayotni, davr ruhi va nafasini mujassamlashtiradi,

kishilarni g`oyaviy-estetik jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Uning boshqa san'at turlaridan farqi eng muhim xususiyat uning ommaviyligidir.

Xor ijrochiligi ko`pchilik ijrochilarni birlashtiradi. Jamoa bo`lib kuylash jarayonida ijrochilarni uyg`ulashtiradi, ularda san'atning eng nozik tomonlarini, ya'ni o`zi kuylab o`zgalarni ham eshitish, o`zgalarga ergashish, jo`r bo`lish kabi hislatlarni shakllantiradi. Xor san'atining bu xususiyati ko`pchilik, ba'zan necha yuzlab ijrochilarni bir g`oyaga uyushtirishda, yagona ijrochilik maqsadi tomon yunaltirishda, shu bilan so`z va musiqadagi mazmun, his-tuyg`uni ko`pchilik tomonidan ifoda etilishi namoyon bo`lapdi.

Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo`shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi. Ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Bu shunday san'atki u doimo xalq qo`shiqchilik ijodiyoti bilan bog`liq mintaqalar xalqlari musiqa madaniyati shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o`ynab kelgan.

Xor san'ati uzoq tarixga egadir. Qadim zamonlardan kishilar o`z orzu-umidlari, xis-tuyg`ularini qo`shiq kuylash, raqs, pantomima (badan harakati) qilish kabi vositalar bilan ifodalab kelganlar. Ko`pchilik bo`lib qo`shiq aytish deyarli hamma xalqlarning mehnat faoliyati, maishiy turmushi, an'anaviy marosimlari bilan bog`liq bo`lib kelgan. Ma'lumki an'anaviy marosim qo`shiqlari u yoki bu marosim munosabati bilan to`qilgan va ko`pchilik orqali jo`r bo`lib, xor tarzida ijro etilgan. Bunga o`zbek xalqining ham turli marosimlar bilan bog`liq qo`shiqlarni misol keltirish mumkin, (kelin yor-yorlari, yomg`ir yog`dirish bilan bog`liq «Sust xotin», g`alla yanchish, to`y, aza, aytishuv va ho kazo).

Xor san'atining paydo bo`lishi bevosita Cherkov qo`shiqchiligiga borib taqaladi. Aytish mumkinki, cherkov qo`shiqchiligi asosan unison (bir ovozli) bo`lib, 10-asrlardan undan ikki ovozlik paydo bo`la boshlaydi. Uyg`onish davriga kelib etakchi evropa davlatlarida ko`p ovozli xor ijrochiligi rivojlandi.

15-16 asrlarda D.Palestrina, O.Lasso, K.Janekin, J.Depre kabi polifonist kompazitorlar yashab ijod davrida xor san'atining ko'p ovozlik shakllari va akapella ijrochilik uslubi keng ravnaq topdi.

Podshoh, knyaz, pomeshchiklar saroylarida xor kapellalari tashkil topa boshladi. Bular professional xorlar bo'lib turli bazm, o'yin kulgi kechalarida xizmat qilgan. Keyinchalik 17-19 asrlarda Bax, Tendel, Betxoven, Lyuk, Faydn, Moiart, Verdi, Bize, romantik kompazitorlardan Shubert, Shuman, Mendelzon, rus kompazitorlaridan Glinka, Rimskiy-Korsakova, Musorgskiy, Chaykovskiy, Borodin, Kyui, Tanazv va boshqa o'z ijodlari bilan xor san'tini yuksak cho'qqilarga ko'tardilar.

Xor san'ati o'z rivojida musiqa san'ati turi sifatida ikki yo'nalishda – akademik va xalq ijrochiligi yo'nalishlarida rivojlanib keldi. Kuylash usuli, tovush hosil qilish xarakteri, ovozlarning tembr turlanishi, ijrochilik texnikasi usullari va ifodalash vositalarining imkoniyatlariga qarab xor ijrochilik uslubi aniqlanadi. Akademik xorlar asosan klassik kompazitorlarning vokal-xor, opera-xor asarlarining ijrosi yaxshi namunalarini ijro etish va targ'ib qilishga yo'naltirilgan. Xor ijrosi dirijyor boshchiligida, f-no yoki simfonik orkestr jo'rligida bo'ladi.

Kuylash usuli niqobdor holda, bo'lib, tovush ravon, ovozlari xor partiyalariga aniq bo'lgan bo'ladi.

Xalq xorlarining asosiy vazifasi ilgari yaratilgan xalq qo'shiqlarini zamonaviy tarzda qayta ishlangan namunalarini, shuningdek kompazitorlarning xalq xorlari uchun yaratilgan original asarlarini ijro etish va targ'ib qilishdan iborat.

Xalq xorlari dirijyorsiz, bayan yoki boshqa xalq cholg'u asboblari jo'rligida qo'shiqlar ijro etishadi. Kuylash usuli ochiq nutqqa yaqin, xalq ijrochilik an'analari asoslangan, ovozlarga aniq bo'linmagan bo'ladi. Unda raqslar ham ishtirok etilishi mumkin.

Bizga xor sanxati asosan rus xor san'ati va madaniyati ta'siri orqali kirib kelgan ekan, shu bois rus xor san'ati tarixiga qisqacha to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Rus xor madaniyati boy tarixga ega, unda xor ijodiyoti va ijrochiligi bir necha o'zaro bog'liq yo'nalishda rivojlanib keldi. Shahar va krestyan

qo`shiqchiligi, ma'rifatli qo`shiq sevuvchilar xorlari, maktab xorlari, professional cherkov xorlari va nodiniy yo`nalishdagi xorlar, opera xorlari shular jumlasidandir.

Xar xil poetik mazmundagi qo`shiqlarni oilaviy bo`lib ijro qilish formasi qadimdan ma'lum. Rossiyada xor madaniyati nota yozuviga qadar og`zaki an'anaviy shaklda rivojlanib keldi va u ma'lum darajada cherkov qo`shiqchiligi bilan bog`liq bo`ldi. Lekin cherkov musiqasi xalq qo`shiqlari ta'sirida shakllanganligini ham unutmasligimiz lozim. Qadimiy rus xalq qo`shiqchilik ijodiyoti ilk professional musiqachilar-skomoroxlar (qiziqchilar) bilan bog`liq. Ular xalq o`yinlari va xor bo`lib aytishni uyushtirar edilar. Skomoroxlar qo`shiqlari asosan keyinchalik xorovot qo`shiqlari shakllana bordi.

15-16 asrlarga kelib Rossiya hayotida cherkov ta'siri kuchayadi. Cherkov xalq qo`shiqchiligiga va skomoroxlarga qarshi turadi. Cherkovlarga xonanda d'yaklar olinib, cherkov xor qo`shiqchiligi uchun o`qituvchilar, regent (boshliq) lar tayyorlana boshlaydi.

Birinci professional cherkov xorlari Kiev Rusi Xristian dinini qabul qilish davridayoq tashkil etila boshlandi. Shu davrdan boshlab cherkov qo`shiqchilikni o`rgatuvchi maktablar paydo bo`la boshladi. Xor ijrochiligi ayniqsa Moskva Rusi davrida ravnaq topdi. 17-18 asrlarga kelib, ko`pchilik knyazlar, dvoryan va pomeschchiklar o`z qaramog`ida xor va orkestrlar tashkil qiladilar. Bunday xorlarni metsenatlar (Musika –xor san'atini sevuvchilar) xorlari deb yuritilgan. Istiqlol sharofati bilan jamiyatimizning ma'naviy qiyofasida katta-katta o`zgarishlar sodir bo`ldi. Jumladan milliy madaniyatimiz, ma'naviyatimiz boy madaniy me'rosimiz tarixiga qiziqish uni har tomonlama o`rganishga katta ahamiyat berilmoqda. Bu jarayon ma'naviyatning turli sohalarida o`zining ifodasini topmoqda. Nohaq unutilgan bobolarimiz me'rosini qayta o`rganish ulug` ajdodlarimizning tavallud kunlarini nishonlanishi bunga aniq misoldir. Madaniyatimizning buyuk homiysi Amir Temur va ulug` allomalarimiz Ma'naviyat- nisbiy tushuna bo`lib inson qadr qimmat qadryati kabi tushunchalari bilan uzviy bog`liqdir.

Prezidentimiz ma'naviyatga shunday fikr bildirganlar "Biz halqimizni dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi farzandlarimiz bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz bu borada ma'naviy tarbiya masalasi hech shubhasiz beqiyos ahamiyat kasb etadi".

Respublikamizda mustaqil rivojlanish yo'liga o'tilishi bilan hayotimizning barcha sohalari qatori ta'lim sohasida ham tub o'zgarishlar amalgam oshirildi.

Barcha fanlarda bo'lgani sari musiqiy ta'limni ham milliy negizida yangitdan shakllantirish asosiy vazifa qili qo'yildi. Shunga ko'ra musiqa bo'yicha yangi o'quv dasturlari, darsliklar yaratildi va bo'limlarni takomillashtirish bo'yicha ishlar hozirgi kunda ham qizg'in davom etmoqda.

Albatta, yosh avlodni milliy ma'naviy ruhda tarbiyalash maqsadida ishlab chiqilgan dasturlar va darsliklar milliy musiqiy ta'limning mazmuni va mohiyatini belgilab berish bilan ahamiyatlidir.

Ma'lumki musiqa darslari boshqa fanlardan farqli o'laroq, uch asosiy va boshlang'ich sinflarda yana ikki qo'shimcha faoliyatlar asosida tashkil etiladi. Bulardan uchtasi eng muhim va yetakchi faoliyatlar bo'lib, bular musiqa tinglash, musiqa savodi va jamoaviy ijrochilik ya'ni xor bo'lib qo'shiq kuylash faoliyatlaridir.

Mana shu uch faoliyat mazmunida butun musiqiy ta'limning maqsad va vazifalari mujassamlashadi. Shu bois ham darsning to'laqonli va maqsadga muvofiq bo'lishi, mana shu uch faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishga bog'liqdir.

1.2. Musiqa madaniyati darslari tuzilishining o`ziga xosligi.

O`quvchilarni qo`shiq (sinfda xor bo`lib) o`rgatish ularni musiqaviy estetik tarbiyalashning boshlang`ich bosqichi hisoblanadi. Bu jarayonda avvalo o`quvchilarni har qanday vazifa - topshiriqlarni tushungan holda bajarishga o`rgatib borish lozim. Jamoaviy ijrochilik faoliyatida o`quvchilarni birinchi navbatda vokal kuylash, ya`ni vokal xor malakalari ustida ish olib borish birinchi mashg`ulotlardan qo`shiq kuylash holati, nafas, tovush hosil qilish va yo`llash , ansambillik haqida zarur tushunchalar berish kerak. Bu o`rinda ligato, non ligato, piano, pianissimo kuylash, “ayf takt”, “Ijroni boshlash”, “ijroni tugallash” kabi malakalarni hosil qilish eng muhim hisoblanadi.

Qo'shiq kuylashda eng muhim narsa qo'shiq kuylashga monand ovoz hosil qilishdir. Shuning uchun mashg'ulotlarda bolalar ovozini ehtiyot qilish, qo'shiq kuylash vaqtida tomoqqa zo'r bermaslik, yengil va tiniq ovoz hosil qilish qoidalarini bilan tanishtirib borish zarur.

Bunda quyidagi jihg'atlarga e'tibor qaratish o'rinli bo'ladi.

- Vokal-xor ijrochiligini eng muhim elementlari – soz, ansambillik, diksiya, intonasiya, badiiy ifoda vositalari (temp, ritm, dinamika) ustida doimiy ravishda uzluksiz uzluksiz ishlash;
- nafas, to'g'ri nafas olish, sarflash, vokal tovush barpo qilish;
- o'quvchilar jamoasini bir xil vokal malakalariga ega bo'lishiga intilish;

Shu o'rinda vokal-xor tarbiyachining asosiy elementlariga (qoidalariga) qisqa-qisqa to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz:

1. Qo'shiq kuylash ko'rsatmasi. Bu qo'shiq kuylash holatiga o'quvchilarini o'rgatishni nazarda tutadi (o'girib, turib kuylashda gavda, bosh, og'iz ochish xolati)

2. Nafas. Vokal-xor ijrochiligining tayayechi nafasdir. Chunki nafas tovush hosil qiluvchi vositadir. Kuylash paytdagi nafas odatdagiga nisbatan farq qiladi. Bu qo'shiq jumlasini cho'zimiga dinamikaga, ritm, temp kabilarga bog'liq bo'ladi.

3. Tovush hosil qilish. Tovush ovoz apparatining mahsulidir. Ovoz apparati tomoq, hiqqildoq, xalqum, tanglay, ovoz pardalari, rezanatorlar va har xil mushaklardan iboratdir.

4. Vokal-xor tajribasida "ovoz o'yish" (pastanovka golosa) tushunchasi bor. Bu jarayon murakkab pedagogik jarayon bo'lib, yillar davomida vokal-xor ishlarini tizimli olib borishni taqazo etadi. Tovush qangda shakillanishi (yumshoq, qattiq) "niqobdor", "ochiq" bo'limi "yarim yopiq" kuylashga o'rgatish bu jarayonda o'zlashtiriladi.

Vokal -xor ishlarida registratorlarni tekislash, ohangni yo'llash usullari (ligato, stakatto, markato, non ligato), shuningdek, tovush xirurigi kabilar ham juda muhim hisoblanadi.

O'quvchilarni musiqa soziga, o'qituvchi ovozigiga va butun jamoaga sozlanishlari, ansambillik (temp ansambili, dinamik ansambil, talaffuz artikulyasiya) kubildarni yaxshi o'zlashtirishlari jamoaviy ijrochilikni muvafaqiyatini ta'minlovchi bosh omillar sanaladi. Amaliy ishlar bilan birgalikda o'qituvchi bular haqida tushuntirishi, suhbatlar olib borishi, qadriyatlarga xurmat, uni sevis va xurmat qilish, yutuqlaridan faxirlanish hissini tarbiyalaydi. To'g'ri tanlangan repertuar o'quvchilarni emosional ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishiga badiiy qarashlarini shakllanishiga, yuqori estetik didlarini, musiqiy sulhi, xotirasi va ta'sirchanlik xususiyatlarini tarkib topishiga yordam beradi.

O'quvchilarni qo'shiqni ijro etishlarida ansambil va sozlanishlari asarni g'oyaviy badiiy mazmunini tushunib ijro etiladi, ya'ni badiiy ijrochitldi k maxoratlarini egallab borishlariga doimiy e'tibor berib borishi kerak. Chunki musiqa darsi nafosat darsidir. Chiroyli ovoz, ijro mahorati, yaxshi jo'rnavozlik, ansambillik, badiiy sayqal o'quvchilarni o'z ijrolaridan o'zlari badiiy estetik zavq olishlari, huzurlanishlari va ularda qo'shiq kuylashga bo'lgan mayl istaklarini kuchayib borishiga olib boradi. Bu o'z navbatida badiiy estetik tarbiyaning eng muhim hususiyati hisoblanadi. Yuqori ijrochilik darajasiga erishishda har bir o'quvchining individual mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki musiqa darsida qo'shiq kuylash jamoaviy shaklda namoyon bo'ladi. Butun sinf o'quvchilari bir butunlikni hosil qiladi. Ular bir maqsad atrofida yaxlid birlashadilar. Bu jarayonda bir o'quvchini noto'g'ri kuylashi, ovozini tonga tushurmasligi, ovozini ajralib qo'lib, ritmik harakatda chetga chiqishi butun jamoa ijrosiga sal'biy ta'sir qiladi.

Shuning uchun ham qo'shiq kuylash rejaida o'quvchilar bilan individual ishlashga ham e'tibor qaratilishi kerak bo'ladi. To'g'ri yo'lga qo'yilgan vokal talablari o'quvchilarni umumiy nafas olish va onganizmdagi qon aylanishini yaxshilanishi ijobiy ta'sir etadi. Chunki qo'shiq kuylash jarayonida, o'qituvchi ta'limidan qo'yilgan talablarni bajarish davomida o'quvchilar ma'lum darajadagi

“nagruzka” ta’sirida bo’lishadi. Bu ularni ruxiy fiziologik jihatdan o’ziga xos “bosim” ni ta’sirida bo’lishlariga sabab bo’ladi.

Ortiqcha “nagruzka” esa bolalar yurak urishi tizimiga sal’biy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

O’quv tarbiyaviy ishlarida ovoz gigiyenasi muhim qismlardandir. Musiqa o’qituvchisini bir yilda bir ikki marta bolalar ovozini vrach loringolog ko’rigidan o’tkazib turishlari shartdir.

Maktab o’quvchilarini xor bo’lib konsertlarda qo’shiq kuylashlari eng foydali tarbiyaviy tadbirlardan hisoblanadi. Bunday tadbirlar nafaqat ijrochilarning, balki tinglovchilarga ham juda muhim tarbiyaviy ta’sir etadi. Chunki bunday tadbirlar o’zidan o’zi tashkil etilmaydi. Har qanday kecha yoki madaniy ommaviy tadbir, biron-bir maqsadda tashkil etiladi. Bu esa o’quvchilar ko’z oldidan o’sha mavzu bo’yicha dunyoning yangi qirralarini ochilishiga olib keladi. Agar bunday kechalar taniqli shoir, kompozitorlar xayoti va ijodiga bag’ishlangan bo’lsa, ular o’quvchilarga o’sha ijodkor ijodining yangi-yangi qirralarini ochib beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarini jamoa bo’lib qo’shiq kuylashga o’rgatish umumiy o’rta ta’lim maktablarini musiqa o’qituvchisi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo’lib kuylash o’quvchilarda bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni ahloqiy jihatdan shakllanishiga katta ta’sir etadi. Birinchidan qo’shiq aniq bir mavzugaqaratilgan bo’ladi. Ikkinchidan, o’quvcilar qo’shiqlarda aks etgan o’zga insonlarning ruhiy holatini,uning kechinmalarini his qiladilar. Jamoa bo’lib kuylash nafaqat estetik didli balki o’quvchilarning tashabbuskorligini ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo’shiqchlik ovozini, usulni his etishni, musiqiy xotira)ni rivojlantiradi, qo’shiqchilikmalakalarini, musiqiy qiziqishlarini oshirib emotsional hamda vokal-xor malakalarini orttiradi. Jamoa bo’lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o’rnini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga o’quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi va ularni tartibga soluvchi ta’sir qiladi, hamda jamoatchilik, do’stlik hislarini shakllantiradi.

Jamoa bo`lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda kuylanadigan materialni to`g`ri tanlash asosiy shartlardan biridir.

Musiqiy-nazariy bilimlarni o`zlashtirishning qo`shiq kuylash jarayonida, o`quvchilar avval kuylanadigan qo`shiqni o`qituvchi ijrosida ma`lucholg`u jo`rligida tinglaydilar. Bu o`quvchilarda qo`shiq haqidagi dastlabki tasavvurlarni hosil qiladi. O`quvchilarga qo`shiq kuylashni o`rganish jarayonida o`qituvchi o`z bilimini ularni ongiga yetkazish uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o`qituvchi bolalarni mustaqil to`g`ri idrok qilishga tayyorlash muhimdir. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy prinsiplaridan biri darslarni soddadan murakkaga, quyidan yuqoriga qarab boorish prinsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo`shiq aytish san`ati vokal-xor malakalariga ega bo`lishini talab etadi va quyidagi shartlarni o`z ichiga oladi:

1. Kuylash jarayonida to`g`ri o`tirish yoki trish;
2. To`g`ri nafas olish;
3. Ohangdoshlikni his etishga erishish;
4. Boshqa o`quvchilarni tinglagan holda kuylash.

Jamoa (xor) bo`lib qo`shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jarayonida musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalgam oshirish lozim, misol uchun:

- Qo`shiq haqida dastlabki va emotsional ta`surotlar hosil qilish (qo`shiqni tinglab ko`rish orqali);
- Qo`shiqni musiqiy tahlil qilish (o`lchov, temp, ritm, janr va hakoazolarni aniqlash);
- Qo`shiqning so`zlari ustida ishlash;
- Qo`shiqni kichik bo`laklarga bo`lib o`rganish;
- Qo`shiqni bir necha marotaba qaytarish orqalimustahkamlash;
- Asarning musiqiy – badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (musiqiy harakatlar).

Bu vazifalarni amalgam oshirish uchun o`qituvchi eng avvalo tanlangan qo`shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma`lumot berishi va cholg`u jo`rligida ifodali kuylab berishi lozim.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo`shiq kichik bo`laklarga bo`linib o`rganiladi. Keyin butun obrazlar, jumlar bo`yicha qo`shiladi. Qo`shiqni kuylaganda o`quvchilar o`qituvchining ijrosiga suyanadilar. Bu vazifalarni o`quvchilarni bilim darajasini ya`ni kuylash madaniyatini shakllantirmasdan amalgam oshirib bo`lmaydi. O`quvchilarni kuylash malakalarini shakllantirish jarayoni bir xil echmaydi. Boshlang`ich sinflarda kuylash malakalarini shakllantirishni quyidagi uch bosqichga bo`lishimiz mumkin.

1. Oddiy elementlar kuylashni o`rganishga erishish.
2. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish.
3. Hosil bo`lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish.

Shakllanishning ilk bosqichlaridanoq o`quvchilar kichik diapazonda bo`lsa ham, sof, toza va ifodalash dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda og`izni to`g`ri ochish, nafasni to`g`ri olish, kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tenbrini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari mumkin. Boshlang`ich sinf o`quvchilarini jamoa bo`lib qo`shiq kuylashga o`rgatish umumiy o`rta ta`lim maktablarini musiqa o`qituvchisi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo`lib kuylash o`quvchilarda bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni ahloqiy jihatdan shakllanishiga katta ta`sir etadi. Birinchidan qo`shiq aniq bir mavzugaqaratilgan bo`ladi. Ikkinchidan, o`quvcilar qo`shiqlarda aks etgan o`zga insonlarning ruhiy holatini,uning kechinmalarini his qiladilar. Jamoa bo`lib kuylash nafaqat estetik didli balki o`quvchilarning tashabbuskorligini ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo`shiqchilik ovozini, usulni his etishni, musiqiy xotira)ni rivojlantiradi, qo`shiqchilikmalakalarini, musiqiy qiziqishlarini oshirib emotsional hamda vokal-xor malakalarini orttiradi. Jamoa bo`lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o`rnini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga o`quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi va ularni tartibga soluvchi ta`sir

qiladi, hamda jamoatchilik, do'stlik hislarini shakllantiradi. Jamoa bo'lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda kuylanadigan materialni to'g'ri tanlash asosiy shartlardan biridir.

Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qo'shiq kuylash jarayonida, o'quvchilar avval kuylanadigan qo'shiqni o'qituvchi ijrosida ma'lucholg'u jo'rligida tinglaydilar. Bu o'quvchilarda qo'shiq haqidagi dastlabki tasavvurlarni hosil qiladi. O'quvchilarga qo'shiq kuylashni o'rganish jarayonida o'qituvchi o'z bilimini ularni ongiga yetkazish uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o'qituvchi bolalarni mustaqil to'g'ri idrok qilishga tayyorlash muhimdir. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy prinsiplaridan biri darslarni soddadan murakkaga, quyidan yuqoriga qarab boorish prinsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo'shiq aytish san'ati vokal-xor malakalariga ega bo'lishini talab etadi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

5. Kuylash jarayonida to'g'ri o'tirish yoki trish;
6. To'g'ri nafas olish;
7. Ohangdoshlikni his etishga erishish;
8. Boshqa o'quvchilarni tinglagan holda kuylash.

Jamoa (xor) bo'lib qo'shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jarayonida musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalgam oshirish lozim, misol uchun:

- Qo'shiq haqida dastlabki va emotsional ta'surotlar hosil qilish (qo'shiqni tinglab ko'rish orqali);
- Qo'shiqni musiqiy tahlil qilish (o'lchov, temp, ritm, janr va hakoazolarni aniqlash);
- Qo'shiqning so'zlari ustida ishlash;
- Qo'shiqni kichik bo'laklarga bo'lib o'rganish;
- Qo'shiqni bir necha marotaba qaytarish orqalimustahkamlash;
- Asarning musiqiy – badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (musiqiy harakatlar).

Bu vazifalarni amalgam oshirish uchun o`qituvchi eng avvalo tanlangan qo`shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma`lumot berishi va cholg`u jo`rligida ifodali kuylab berishi lozim.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo`shiq kichik bo`laklarga bo`linib o`rganiladi. Keyin butun obrazlar, jumlar bo`yicha qo`shiladi. Qo`shiqni kuylaganda o`quvchilar o`qituvchining ijrosiga suyanadilar. Bu vazifalarni o`quvchilarni bilim darajasini ya`ni kuylash madaniyatini shakllantirmasdan amalgam oshirib bo`lmaydi. O`quvchilarni kuylash malakalarini shakllantirish jarayoni bir xil echmaydi. Boshlang`ich sinflarda kuylash malakalarini shakllantirishni quyidagi uch bosqichga bo`lishimiz mumkin.

4. Oddiy elementlar kuylashni o`rganishga erishish.
5. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish.
6. Hosil bo`lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish.

Shakllanishning ilk bosqichlaridanoq o`quvchilar kichik diapazonda bo`lsa ham, sof, toza va ifodalash dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda og`izni to`g`ri ochish, nafasni to`g`ri olish, kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tembrini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari mumkin.

Birinchi bosqichda o`qituvchi o`quvchilarni tovush pardasiga og`irlik tushmasligi va ularning ovozlari charchab qolmasligi uchun qo`shiq aytish faoliyatini boshqa faoliyatlar bilan almashtirib turishi lozim.

Ikkinchi bosqichda asosiysi o`quvchilarning malakalarining hamma qirralarida ijobiy o`zgarishlar ro`y beradi. Nafas yo`llarida erkinlik hosil bo`ladi, ovoz tembrini yorqinlashadi, musiqiy xotira, eshitish, ladni his etish qobiliyati, diqqat rivojlanadi.

So`nggi bosqichda kuylash malakalarini rivojlanganlik darajasi yuqori bo`ladi. Jarangdorlikning sof va ifodali bo`lishi, ovoz hosil bo`lishi usulining mustahkamlanishi ovoz tembrini sifatining oshishi ovoz diapazonining sezilarli darajada kengayishi, kuylashda talaffuzning hamda nafas olishning to`g`ri shakllanganligini ko`rsatishimiz mumkin. Bu bosqichda o`quvchilar chuqur musiqiy his-tuyg`u va musiqiy to`g`ri kuylashga erishgan bo`ladilar. Bu davrda

o`qituvchi katta diapazonli, sakrashlar ishtirok etgan mashqlardan, turidan foydalanish mumkin. Masalan: Musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish, darajasi ovoz tembrining sifatiga, ovoz hosil qilish usuliga va boshqa malakalarga ta`sir qiladi.

Kuylash malakalarini shakllantrishda qayta kuylash mashqlari usulining maqsadga muvofiq ravishda bajarilishi muhimdir. Qayta kuylash usulining 2 tartibi mavjud.

1. O`quvchi kuylayotganda o`z oldiga aniq bir maqsadni qo`yishi kerak.
2. o`quvchi nimaga erishganini, har bir mashqning qanday natija berganini, qanday jamoalarga

yo`l qo`yilganini ilish kerak va kelajakda ushbu jamoalarni bartaraf etishga harakat qilishi kerak.

Yuqorida sanab o`tilgan shartlarni bajarish musiqa madaniyati darslari samaradorligini oshiradi. har bir dars o`z xususiyatiga ko`ra takrorlanishi bo`lmaydi. Darsning har bir faoliyati metodlari maqsadi va vazifalari va natijalari tuzib chaqirilgan bo`ladi.

Dastlab darsning maqsadi belgilanadi.

1. Ta`limiy maqsad – intonatsiya ustida ishlash, yangi mavzuni tushuntirish yangi qo`shiq

o`rgatish, dars jarayonida avval o`tilgan mavzularni mustahkamlash va dars maboynda ulardan unumli foydalanish.

2. Tarbiyaviy maqsad – o`rganilayotgan qo`shiq orqalio`z vataniga, xalqiga nisbatan mehr

uyg`otish.

3. Rivojlantiruvchimaqsad – mustaqil fikrlay olish, o`z fikr mulohazalarini bayon eta olish boshqa o`quvchilarning hat ova kamchiliklarini topib, ularni tuzata olish.
4. Shakllantiruvchi maqsad – musiqiy qobiliyatini, eshitib aniqlash malakalarini, to`g`ri o`stirish, qo`shiq kuylaganda to`g`ri nafas olish, ovoz

apparatidan qoidadagidek foydalanishni, musiqiy did va dunyoqarashni shakllantirish.

II Darsning turi: baxs munozaraga asoslanga intellektual o`yin.

III Darsning ko`rgazmaliligi: darslik va qo`shimcha adabiyotlar, cholg`u magnitafon yoki kartochnka va plakatlar.

IV Darsning rejasi:

1. Musiqa ohangi ostida o`quvchilar sinfiga kiradilar va joylariga o`tiradilar.
2. Eshirilgan usiqa yuzasidan fikr – mulohazalar almashinadi (asarning muammolari, tempi, ritmi, tonligi va boshqalar).
3. Yangi mavzu: “Toneka”. Kuyning ta`sir nuqtasi – tonikadir. Har bir tonlikda tonika mavjud. Musiqiy asarlar o`z yozilgan tonligining tonikasida tugaydi va hakoza.
4. O`rgatishimiz kerak bo`lgan “ota-onalarga” qo`shig`ini tinglaymiz. O`quvchilar qo`shiq haqida o`z fikr mulahozalarini bildiradilar. Qo`shiqning kompozitori haqida o`qituvchi so`zlab beradi. Yangi mavzuga bog`langan holda o`qituvchi o`quvchilarga asarning tonikasini topishni vazifa qilib beradi.
5. Qo`shiqni o`rgatib kuylaymiz ovoz sozlovchi mashqlar bilan ovoz sozlanadi, qo`shiq bo`lib o`rganiladi.
6. O`qituvchi o`quvchilar bilan qo`shiqni musiqiy (tonligi, o`lchovi tempi dinamikasi) va mazmuniy ota- onaga nisbatan mehr muhabbat hurmat tuyg`ulari va hakoza) jihatdan tahlil qilib, o`quvchilar fikrlarini to`ldiradi. Va qo`shiqni tarbiyaviy ahamiyatini ochib beradi.

V. Darsning borishi: Musiqiy ta`lim an`anaviy shaklda olib boriladi. So`ng o`qituvchi yuqoridagi rejaga asosan darsniolib boradi. Dars so`ngida uyga vazifa berilib faol qatnashgan o`quvchilar baholanadi.

Musiqa madaniyati darslarining samaradorligini oshirish uchun mazkur predmet xususiyatlaridan kelib chiqqan holda muayyan didaktik prinsiplarga asoslanadi.

Vokal xor ishlari jarayonida soz va ansambllik ustida ishlash

Xor ijrochiligi amaliyotida ham chiqargan xor drijyorlari xor jamoasi ijrosini eng muhim elementlari haqida o'z fikrlarini bildirib o'tishgan. Ijrochilik san'at turi sifatida bu elementlar bolalar xor jamoalariga ham tegishli. Shuning uchun xor jamoasi bilan ishlashda ularni shunga tayyorlash doimiy bu asosiy ishlardan bo'lishini unutmaslik lozim. Har bir musiqa o'qituvchisi o'zining kasbiy vazifasiga kiradi, va unga ko'ra xor rahbari ham hisoblanadi. Shu bois ushbu paragrafda musiqa o'qituvchilari bilishi lozim bo'lgan xor sadosining (ijrosining) eng muhim elementlaridan bo'lgan ansambllik, xor malakasida ansambllikka erishish xususida atroflicha to'xtalib o'tamiz xormeyjisiri P. G. Cheepalov o'zining "Xor va uni boshqarish" nomli kitobida "Xor sadosining asosini interval va akkordlarning aniq talaffuzi (intonatsiyasi), ya'ni soz, xor partiyalarining moslashgan sadosi ansambllik va asar mazmunini achuvchi badiiy ifoda vositalari kabi elementlar tashkil qiladi" – deb uqtiradi.

Ansambl haqiqatda ham xor ijrochiligida ham asosiy elementlardan bo'lib, tovushlar sadosidagi birlik, aniq temp va ritmda ovozlarning tembriga ko'ra hamohangligi, xor va jo'r, solist va xor ovozining uyg'unlashuvidir.

Xor ansambli musiqa ansamblarining eng keng va kichik turlariga kiradi. Ansambl so'zi (fransuzcha – *ansamble*) – birga ya'ni hamohanglik demakdir.

Ansambl so'zi hayotda ancha keng ma'noda ishlatiladi. Musiqada esa ansambl turlicha bo'ladi. Ijrochilik turiga qarab ikki xonandadan iborat jorlik duet, uch kishi – trio, to'rt kishi – kvartet, besh kishi – kvintet, olti kishi – sekstet, sakkiz kishi – aktet, to'qqiz kishi – nontet, o'n kishi – deksamet va boshqalar vokal ansambliga kiradi.

Bir necha kishining birga qo'shiq aytish yoki musiqa asboblari kuy chalishi ham ansamblni tashkil qiladi. Shuningdek, musiqa ijrochiligida qizlar vokal ansambli, yigitlar vokal ansamblini, har hil intermentlar: Cholg'u ansamblari mavjud.

Xor va orkestr ham kollektiv ansamblga kiradi. Xorda yoki arkestrda xonandalar va sozandalar guruhlariga bo`linib, partiyalarni tashkil qiladilar. Alohida bir xor partiyasidagi xonandalarni ovoz tembri va diapazoni tahminan bir xil (bir-biriga yaqin) bo`lsa shuning o`zi xonandalar ansambli bo`ladi.

Demak, xor jamoasi vokal ansambllaridan orkestr esa instrumental ansambllardan tashkil topadi desak hato bo`lmaydi. Bu xususiyat bolalar xor jamoasi uchun ham xosdir.

Xor ansambli ikki asosiy ko`rinishda bo`ladi: Xususiy va umumiy ansombl.

Xususiy ansambl – ma`lum bir partiyadagi ovozlarning uyg`unlashuvi.

Umumiy ansambl – hozirdagi barcha ovoz guruhlari ya`ni umumiy jamoaning sadosidir.

Xor jamoasida asosiy to`rt partiya (soprano, alt, tenor, bas) partiyalarining qo`shilishi va uyg`unligi umumiy ansamblni tashkil etadi. Bolalar xor jamoalarida asosan ikkita ovoz partiyasi ishtirok etadi. Demak bolalar xor jamoasi asosan ikki xususiy ansambldan, ya`ni diskantlar va altlar partiyalari o`quvchilardagi ansambllardan tashkil topadi.

Xor ijrosida biror bir xususiy partiyadagi ansambllik buzilsa umumiy ansambllik ham bo`lmaydi. Demak xor rahbari mana shunga ko`ra har bir partiyani ansambllikka erishishi lozim bo`ladi.

Xor jamoasi katta-kichikligidan qat`iy nazar ansamblga ega bo`lishi zarur. Xor ansamblligi mukammal bo`lishi uchun xor ijrosida quyidagi omillar mavjud bo`lishi kerak.

- gorizontall intonatsiya;
- ovoz tembri;
- ovoz dinamikasi;
- tovushlar cho`zimi, ritmi;
- harakat birligi (agogika);
- talaffuz birligi va boshqalar.

Bular o'z navbatida: intonatsiya ansambligi, soz ansambligi tembr ansambli, agogik ansambllik, densiya – arfoepik ansambllik, tessitura ansambligi kabilarni tashkil qiladi.

Xususiy ansambllik: xor rahbari havoskorlik yoki sinf jamoasini xor sifatida shakllantirar ekan, bolalar ovozini tembr xususiyatiga ko'ra mosligiga va ovoz diapazoniga qarab xor partiyasiga biriktirish kerak. Shunda har xil ovoz barpo qilish va chiqarish, nafas olish, talaffuz va intonatsiyaga erishish oson kechadi.

Yarim ansambl xordagi 2ta bir turdagi ovoz partiyalarini qo'shilishi va tovushlar uyg'unligi – yarim ansamblni tashkil etadilar.

To'liqsiz xor – uch ovoz partiyasini qo'shilishidan hosil bo'ladi. Masalan, ayollar xori (partiyalari 2ta) va tenor (C+A+T) yoki bas (C+A+B), aksincha T+B+A, T+B+C.

Umumiy to'liq ansambl aralash xordagi hamma (to'rtala) ovoz partiyalaridagi tovush dinamikasining tengligi va uyg'unligidir.

Xorda umumiy ansamblni barpo etish uchun quyidagi shartlarga amal qilish kerak:

1. har bir xor partiyasidagi xonandalar son jihatidan teng bo'lishidir.
2. har bir xor partiyasidagi ovozlar sifat jihatidan (tembr) bir xil bo'lishiga.
3. har bir ovoz partiyasida toza unsonli ansamblga erishishi kerak.

Xorda ishtirok etayotgan har bir o'qituvchi o'zi mansub ovoz partiyasiga qo'shila olishi, ritmik temp dinksiya, dinamik birlikka erishish zarur.

Har xil fakturali asarlarda – xor ansambli: Xor asari fakturaliga qarab, unda ansambl turlari ham har xil bo'ladi.

1. Unison yoki oktavali unison ansambl;
2. Akkord-gormonik asarlardagi xor ansambli;
3. Polifonik asarlardagi xor ansambli;
4. Xor va solist o'rtasidagi ansambl;
5. Xor, jo'rnavoz, solist, orkestrlar o'rtasidagi ansambl .

Xorda ansambllik ustida ish olib borilganda o'qituvchi asarni yozilishiga qarab cholg'u asbobi (fortepiano yoki milliy cholg'ular) solist xor partiyalari

uyg'unligiga asosiy e'tibor beriladi. Shuningdek asar yozilishida asosiy kuy (mavzu) qaysi partiyada bo'lsa, qolgan partiyalarni suniy ravishda ikkinchi darajasiga tushurib ya'ni pasaytirib kuylatish kerak bo'ladi. Xorda yakkaxon solist ishtirok etganda ham huddi shunday yo'l tutiladi.

Ba'zi xor asarlarida musiqa sifatlari yetarli darajada bo'lmaydi. Bunday asarlarni xor ilan ijro etishda drijyor suniy ravishda partiyalar sadosini uyg'unlashtiradi. Bunga suniy ansambl deyiladi.

Agar asarda partiyalardan biridagi ma'lum bir fraza yoki akkordlar har xil regstrlarda yozilgan bo'lsa (bir partiya yuqori regstrda, ikkinchi partiya pastki regstrda) ovoz kuchi bir jaranglamaydi. Xor ishtirokida umumiy ansambllik buziladi. Bunday holda xor rahbari ovozlar dinamikasini (kuchini) suniy tenglashtiradi. Masalan, asar muallifi hamma partiyalarda har xil "f" (forte) dinamikasini qo'llagan. Drijyor esa pastki partiyalarni yahshi eshitish uchun yuqori tesseturadagi (masalan, saprano) partiyasiga "f" ni emas "mf" ni qo'yadi. Ovoz kuchini bunday pasaytirish va kuchaytirish yo'li bilan ovozlar kuchi suniy tenglashtiriladi. Buning uchun xor rahbari qobilyatli, mahoratli pedagog-tarbiyachi bo'lishi lozim. Uning tashkilotchilik mahorati ham muhim ahamiyatga ega. Rahbarning xorda psixologik va ijodiy muhitni barpo qila olishi ish jarayonida muvaffaqiyatga olib keladi. Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo'shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi ularning ma'naviy dunyosini boyitadi.

II-bob: Jamoaviy ijro jarayonida o'quvchilarni badiiy – estetik tarbiyalash.

Xor ijrochiligi hozirgi vaqtda keng tarqalgan, umumiy ta'lim maktablarida musiqa madaniyati darsining asosini tashkil etuvchi, musiqa ilmgohlarida, musiqa-pedagogika fakultetlarida asosiy fanlardan biri bo'lgan, havaskorlik va professional san'atda eng demokratik va ommaviy xarakterga ega va taraqqiy qilgan san'at turidir.

Boshqa san'at turlari kabi u ham kishilarning hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zida kundalik hayotni, davr ruhi va nafasini mujassamlashtiradi, kishilarni g'oyaviy-estetik jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Uning boshqa san'at turlaridan farqi eng muhim xususiyat uning ommaviyligidir.

Xor ijrochiligi ko'pchilik ijrochilarni birlashtiradi. Jamoa bo'lib kuylash jarayonida ijrochilarni uyg'ulashtiradi, ularda san'atning eng nozik tomonlarini, ya'ni o'zi kuylab o'zgalarni ham eshitish, o'zgalarga ergashish, jo'r bo'lish kabi hislatlarni shakllantiradi. Xor san'atining bu xususiyati ko'pchilik, ba'zan necha yuzlab ijrochilarni bir g'oyaga uyushtirishda, yagona ijrochilik maqsadi tomon yunaltirishda, shu bilan so'z va musiqadagi mazmun, his-tuyg'uni ko'pchilik tomonidan ifoda etilishi namoyon bo'lapdi.

Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo'shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi. Ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Bu shunday san'atki u doimo xalq qo'shiqchilik ijodiyoti bilan bog'liq mintaqalar xalqlari musiqa madaniyati shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynab kelgan.

Xor san'ati uzoq tarixga egadir. Qadim zamonlardan kishilar o'z orzu-umidlari, xis-tuyg'ularini qo'shiq kuylash, raqs, pantomima (badan harakati) qilish kabi vositalar bilan ifodalab kelganlar. Ko'pchilik bo'lib qo'shiq aytish deyarli hamma xalqlarning mehnat faoliyati, maishiy turmushi, an'anaviy marosimlari bilan bog'liq bo'lib kelgan. Ma'lumki an'anaviy marosim qo'shiqlari u yoki bu marosim munosabati bilan to'qilgan va ko'pchilik orqali jo'r bo'lib, xor tarzida ijro etilgan. Bunga o'zbek xalqining ham turli marosimlar bilan bog'liq qo'shiqlarni misol keltirish mumkin, (kelin yor-yorlari, yomg'ir yog'dirish bilan bog'liq «Sust xotin», g'alla yanchish, to'y, aza, aytishuv va ho kazo).

Xor san'atining paydo bo'lishi bevosita Cherkov qo'shiqchiligiga borib taqaladi. Aytish mumkinki, cherkov qo'shiqchiligi asosan unison (bir ovozli) bo'lib, 10-asrlardan undan ikki ovozlik paydo bo'la boshlaydi. Uyg'onish davriga kelib etakchi evropa davlatlarida ko'p ovozli xor ijrochiligi rivojlandi.

15-16 asrlarda D.Palestrina, O.Lasso, K.Janekin, J.Depre kabi polifonist kompazitorlar yashab ijod davrida xor san'atining ko'p ovozlik shakllari va akapella ijrochilik uslubi keng ravnaq topdi.

Podshoh, knyaz, pomeshchiklar saroylarida xor kapellalari tashkil topa boshladi. Bular professional xorlar bo'lib turli bazm, o'yin kulgi kechalarida xizmat qilgan. Keyinchalik 17-19 asrlarda Bax, Tendel, Betxoven, Lyuk, Faydn, Moiart, Verdi, Bize, romantik kompazitorlardan Shubert, Shuman, Mendelzon, rus kompazitorlaridan Glinka, Rimskiy-Korsakova, Musorgskiy, Chaykovskiy, Borodin, Kyui, Tanazv va boshqa o'z ijodlari bilan xor san'tini yuksak cho'qqilarga ko'tardilar.

Xor san'ati o'z rivojida musiqa san'ati turi sifatida ikki yo'nalishda – akademik va xalq ijrochiligi yo'nalishlarida rivojlanib keldi. Kuylash usuli, tovush hosil qilish xarakteri, ovozlarning tembr turlanishi, ijrochilik texnikasi usullari va ifodalash vositalarining imkoniyatlariga qarab xor ijrochilik uslubi aniqlanadi. Akademik xorlar asosan klassik kompazitorlarning vokal-xor, opera-xor asarlarining ijrosi yaxshi namunalarini ijro etish va targ'ib qilishga yo'naltirilgan. Xor ijrosi dirijyor boshchiligida, f-no yoki simfonik orkestr jo'rligida bo'ladi.

Kuylash usuli niqobdor holda, bo'lib, tovush ravon, ovozlari xor partiyalariga aniq bo'lgan bo'ladi.

Xalq xorlarining asosiy vazifasi ilgari yaratilgan xalq qo'shiqlarini zamonaviy tarzda qayta ishlangan namunalarini, shuningdek kompazitorlarning xalq xorlari uchun yaratilgan original asarlarini ijro etish va targ'ib qilishdan iborat.

Xalq xorlari dirijyorsiz, bayan yoki boshqa xalq cholg'u asboblari jo'rligida qo'shiqlar ijro etishadi. Kuylash usuli ochiq nutqqa yaqin, xalq ijrochilik an'analari asoslangan, ovozlarga aniq bo'linmagan bo'ladi. Unda raqslar ham ishtirok etilishi mumkin.

Bizga xor san'ati asosan rus xor san'ati va madaniyati ta'siri orqali kirib kelgan ekan, shu bois rus xor san'ati tarixiga qisqacha to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Rus xor madaniyati boy tarixga ega, unda xor ijodiyoti va ijrochiligi bir necha o'zaro bog'liq yo'nalishda rivojlanib keldi. Shahar va krestyan qo'shiqchiligi,

ma'rifatli qo'shiq sevuvchilar xorlari, maktab xorlari, professional cherkov xorlari va nodiniy yo'nalishdagi xorlar, opera xorlari shular jumlasidandir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoa bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish umumiy o'rta ta'lim maktablarini musiqa o'qituvchisi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo'lib kuylash o'quvchilarda bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni ahloqiy jihatdan shakllanishiga katta ta'sir etadi. Birinchidan qo'shiq aniq bir mavzugaqaratilgan bo'ladi. Ikkinchidan, o'quvcilar qo'shiqlarda aks etgan o'zga insonlarning ruhiy holatini,uning kechinmalarini his qiladilar. Jamoa bo'lib kuylash nafaqat estetik didli balki o'quvchilarning tashabbuskorligini ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo'shiqchilik ovozi, usulni his etishni, musiqiy xotira)ni rivojlantiradi, qo'shiqchilikmalakalarini, musiqiy qiziqishlarini oshirib emotsional hamda vokal-xor malakalarini orttiradi. Jamoa bo'lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o'rnini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi va ularni tartibga soluvchi ta'sir qiladi, hamda jamoatchilik, do'stlik hislarini shakllantiradi. Jamoa bo'lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda kuylanadigan materialni to'g'ri tanlash asosiy shartlardan biridir.

Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qo'shiq kuylash jarayonida, o'quvchilar avval kuylanadigan qo'shiqni o'qituvchi ijrosida ma'lucholg'u jo'rligida tinglaydilar. Bu o'quvchilarda qo'shiq haqidagi dastlabki tasavvurlarni hosil qiladi. O'quvchilarga qo'shiq kuylashni o'rganish jarayonida o'qituvchi o'z bilimini ularni ongiga yetkazish uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o'qituvchi bolalarni mustaqil to'g'ri idrok qilishga tayyorlash muhimdir. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy prinsiplaridan biri darslarni soddadan murakkaga, quyidan yuqoriga qarab boorish prinsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo'shiq aytish san'ati vokal-xor malakalariga ega bo'lishini talab etadi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

9. Kuylash jarayonida to'g'ri o'tirish yoki trish;
- 10.To'g'ri nafas olish;

11.Ohangdoshlikni his etishga erishish;

12.Boshqa o`quvchilarni tinglagan holda kuylash.

Jamoa (xor) bo`lib qo`shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jarayonida musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalgam oshirish lozim, misol uchun:

- Qo`shiq haqida dastlabki va emotsional ta`surotlar hosil qilish (qo`shiqni tinglab ko`rish orqali);
- Qo`shiqni musiqiy tahlil qilish (o`lchov, temp, ritm, janr va hokozolarni aniqlash);
- Qo`shiqning so`zlari ustida ishlash;
- Qo`shiqni kichik bo`laklarga bo`lib o`rganish;
- Qo`shiqni bir necha marotaba qaytarish orqalimustahkamlash;
- Asarning musiqiy – badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (musiqiy harakatlar).

Bu vazifalarni amalgam oshirish uchun o`qituvchi eng avvalo tanlangan qo`shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma`lumot berishi va cholg`u jo`rligida ifodali kuylab berishi lozim.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo`shiq kichik bo`laklarga bo`linib o`rganiladi. Keyin butun obrazlar, jumlar bo`yicha qo`shiladi. Qo`shiqni kuylaganda o`quvchilar o`qituvchining ijrosiga suyanadilar. Bu vazifalarni o`quvchilarni bilim darajasini ya`ni kuylash madaniyatini shakllantirmasdan amalgam oshirib bo`lmaydi. O`quvchilarni kuylash malakalarini shakllantirish jarayoni bir xil echmaydi. Boshlang`ich sinflarda kuylash malakalarini shakllantirishni quyidagi uch bosqichga bo`lishimiz mumkin.

7. Oddiy elementlar kuylashni o`rganishga erishish.

8. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish.

9. Hosil bo`lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish.

Shakllanishning ilk bosqichlaridanoq o`quvchilar kichik diapazonda bo`lsa ham, sof, toza va ifodalash dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda og`izni to`g`ri ochish, nafasni to`g`ri olish,

kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tembrini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari mumkin.

Birinchi bosqichda o`qituvchi o`quvchilarni tovush pardasiga og`irlik tushmasligi va ularning ovozlari charchab qolmasligi uchun qo`shiq aytish faoliyatini boshqa faoliyatlar bilan almashtirib turishi lozim.

Ikkinchi bosqichda asosiysi o`quvchilarning malakalarining hamma qirralarida ijobiy o`zgarishlar ro`y beradi. Nafas yo`llarida erkinlik hosil bo`ladi, ovoz temri yorqinlashadi, musiqiy xotira, eshitish, ladni his etish qobiliyati, diqqat rivojlanadi.

So`nggi bosqichda kuylash malakalarini rivojlanganlik darajasi yuqori bo`ladi. Jarangdorlikning sof va ifodali bo`lishi, ovoz hosil bo`lishi usulining mustahkalanishi ovoz temri sifatining oshishi ovoz diapazonining sezilarli darajada kengayishi, kuylashda talaffuzning hamda nafas olishning to`g`ri shakllanganligini ko`rsatishimiz mumkin. Bu bosqichda o`quvchilar chuqur musiqiy his-tuyg`u va musiqiy to`g`ri kuylashga erishgan bo`ladilar. Bu davrda o`qituvchi katta diapazonli, sakrashlar ishtirok etgan mashqlardan, turidan foydalanish mumkin. Masalan: Musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirishn, darajasi ovoz tembrining sifatiga, ovoz hosil qilish usuliga va boshqa malakalarga ta`sir qiladi.

2.1. Jamoaviy ijrochilik faoliyatida xonandalarning ovoz va musiqa qobilyatlarini aniqlash bo`yicha olib boriladigan ishlarning mazmini.

Xor ishtirokchilari bilan o`tkaziladigan suhbatda rahbar ularni qiziqishlarini xor qo`shiqchiligi va san`atiga muhabbatlari, qanday qo`shiqlarni yoqtirishlarini aniqlaydi.

Mana shu ishlardan keyin havaskorlarni yakka-yakka eshitishga kirishish mumkin. Bunda biror tovush fortepianoda chalinib eshittiriladi va uni kuylab berish so`raladi. Havaskor yangi tonlikka tez moslashsa unung musiqiy eshitish qobilyati, xotirasi yaxshi ekanligini bildiradi. Ovoz diapazonini aniqlashda mashqlar pastki registr notalaridan boshlanib yarim ton bilan yuqoriga qarab davom ettiriladi. Shunday qilib ovoz avvalo uning tembriga, keyin esa diapazoniga qarab aniqlanadi. Bolalarni musiqiy xotirasini aniqlash uchun kichik kuy yoki alohida

jumlalardan iborat mashqlardan foydalaniladi. Kichik kuy chalib eshittiriladi, keyin esa uni takrorlash so'raladi. Havaskor kuyni aniq takrorlasa, kuy o'zgartirilib chalinadi. Havaskor kuyni toza va aniq intonasiya qilishiga qarab uning musiqiy xotirasini baholashi mumkin.

Xor rahbari qobilyatli, mahoratli pedagog-tarbiyachi bo'lishi lozim. Uning tashkilotchilik mahoratli pedagog-tarbiyachi bo'lishi lozim. Uning tashkilotchilik mahorati ham muhim ahamiyatga ega. Rahbarning xorda psixologik va ijodiy muhitni barpo qila olishi ish jarayonida muvaffaqiyatga olib keladi.

Xor jamoasini boshqarish bu avvalo havaskor o'qituvchilarga axloqiy estetik jihatdan tarbiyaviy ta'sir etishi shart. Bolalar xori rahbarining asosiy vazifalari asosan quyidagicha;

1. Ijrochilik mahoratiga ega bo'lgan xor jamoasini barpo qilish.
2. Xonandalarda yaxshi musiqiy did va ijodiy qiziqishni shakllantirish.
3. Xorda G'oyaviy tarbiyaviy va o'quv tarbiyaviy ishlarini olib boorish.
4. Konsert dasturlari tayyorlash va konsertlarda ijro etish.

Bolalar xorida olib boriladigan g'oyaviy tarbiyaviy -estetik tarbiyaviy ishlarni qatnashchilarni siyosiy, madaniy, ahloqiy va ma'naviy jihatdan kamol toptirishiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

O'quv tarbiya ishlari ham o'quvchilarni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashga qaratiladi. Har bir qo'shiq tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Asar g'oyasini ta'siri kishilarni g'oyaviy estetik tarbiyalashga xizmat qilmog'i kerak.

O'quv tarbiya ishlari havaskor xonandalarda vocal-xor va ijrochilik malakalarini shakllantirish musiqiy-nazariy bilimlarini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Bolalar xorlarida qatnashchilarga musiqa savodi solfedjio, musiqa nazariyasi va tarixi bo'yicha nazariy bilimlarni berib boorish bilan ularda vocal-xor malakalarini shakllantirib borish mumkin. Musiqa savodi xorda doimiy ravishda olib borishi kerak. Bundan maqsad xorda asta-sekin nota bilan ifodali kuylashni solfedjio qilishni o'rganishdir. Bu o'z navbatida qo'shiq o'rganish jarayonini

tezlashtiradi. O'quv mashg'lotlarida olinangan malakalar xorning kundalik ishida amaliy qo'llanilib boorish yaxshi natijalar beradi. O'tilgan materiallarni takrorlab boorish musiqa savodi va solfedjioni yaxshi sifat va samaralarga eririshini ta'minlaydi.

Qo'shiq kuylash jarayonida eng muhim jihat – bu repertuar tanlashdir. Chunki yaxshi va to'g'ri tanlangan repertuar o'quvchilarni badiiy – musiqiy, estetik tarbiyasida muhim jihatdir. Birinchidan turli mavzu va yuqori badiiy axloqiy mazmundagi repertuar o'quvchilarni badiiy – axloqiy va g'oyaviy tarbiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ularni dunyoqarashini kengaytiradi. Yaxshi fazilatlariga, tabiat, hayvonot olami haqidagi tushuncha va tasavvurlarini kengaytiradi. Ularda ona vatanga muhabbat, xalq musiqasi, madaniyati, qadriyatlariga xurmat, uni sevish va xurmat qilish, yutuqlaridan faxirlanish qiyosini tarbiyalaydi. To'g'ri tanlangan repertuar o'quvchilarni emosional – ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishiga, badiiy qarashlarining shakillanishiga, yuqori estetik didlarini, musiqiy sluxi, xotirasi va ta'sirchanlik xususiyatlarini tarkib topishiga yordam beradi.

O'quvchilarni qo'shiqni ijro etishlarida ansambil va sozlanishlari asarni g'oyaviy badiiy mazmunini tushunib ijro etishlari, ya'ni badiiy ijrochilik maxoratlarini egallab borishlariga doimiy e'tibor berib borish kerak. Chunki musiqa darsi-nafosat darsidir. Chiroyli ovoz, ijro mahorati, yaxshi jo'rnavozlik, ansambillik, badiiy sayqal o'quvchilarni o'z ijrolaridan o'zlari badiiy estetik zavq olishlari, huzurlanishlari va ularda qo'shiq kuylashga bo'lgan moyil istaklarini kuchayib borishiga olib boradi. Bu o'z navbatida badiiy estetik tarbiyaning eng muhim xususiyati hisoblanadi.

Yuqori ijrochilik darajasiga erishishda har bir o'quvchini individual mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki musiqa darsida qo'shiq kuylash jamoaviy shaklda namoyon bo'ladi. Butun sinf o'quvchilari bir butunlikni xosil qiladi.

Ular bir maqsad atrofida yaxlid birlashadilar.

Xor ijrochiligi amaliyotida ham chiqargan xor drijiorlari xor jamoasi ijrosini eng muhim elementlari haqida o'z fikrlarini bildirib o'tishgan. Ijrochilik san'at turi sifatida bu elementlar bolalar xor jamoalariga ham tegishli. Shuning uchun xor jamoasi bilan ishlashda ularni shunga tayyorlash doimiy bu asosiy ishlardan bo'lishini unutmaslik lozim. Har bir musiqa o'qituvchisi o'zining kasbiy vazifasiga kiradi, va unga ko'ra xor rahbari ham hisoblanadi. Shu bois ushbu paragrafda musiqa o'qituvchilari bilishi lozim bo'lgan xor sadosining (ijrosining) eng muhim elementlaridan bo'lgan ansambllik, xor malakasida ansambllikka erishish xususida atroflicha to'xtalib o'tamiz xormeyjisiri P. G. Cheepalov o'zining "Xor va uni boshqarish" nomli kitobida "Xor sadosining asosini interval va akkordlarning aniq talaffuzi (intonatsiyasi), ya'ni soz, xor partiyalarining moslashgan sadosi ansambllik va asar mazmunini achuvchi badiiy ifoda vositalari kabi elementlar tashkil qiladi" – deb uqtiradi.

Ansambl haqiqatda ham xor ijrochiligida ham asosiy elementlardan bo'lib, tovushlar sadosidagi birlik, aniq temp va ritmda ovozlarning tembriga ko'ra hamohangligi, xor va jo'r, solist va xor ovozining uyg'unlashuvidir.

Xor ansambli musiqa ansambllarining eng keng va kichik turlariga kiradi. Ansambl so'zi (fransuzcha – ensemble) – birga ya'ni hamohanglik demakdir.

Ansambl so'zi hayotda ancha keng ma'noda ishlatiladi. Musiqada esa ansambl turlicha bo'ladi. Ijrochilik turiga qarab ikki xonandadan iborat jorlik duet, uch kishi – trio, to'rt kishi – kvartet, besh kishi – kvintet, olti kishi – sekstet, sakkiz kishi – aktet, to'qqiz kishi – nontet, o'n kishi – deksamet va boshqalar vokal ansambliga kiradi.

Bir necha kishining birga qo'shiq aytish yoki musiqa asboblari kuy chalishi ham ansamblni tashkil qiladi. Shuningdek, musiqa ijrochiligida qizlar vokal ansambli, yigitlar vokal ansamblini, har hil intermentlar: Cholg'u ansambllari mavjud.

Xor va orkestr ham kollektiv ansamblga kiradi. Xorda yoki arkestrda xonandalar va sozandalar guruhlariga bo'linib, partiyalarni tashkil qiladilar.

Alohida bir xor partiyasidagi xonandalarni ovoz tembri va diapazoni tahminan bir xil (bir-biriga yaqin) bo'lsa shuning o'zi xonandalar ansambli bo'ladi.

Demak, xor jamoasi vokal ansambllaridan orkestr esa instrumental ansambllardan tashkil topadi desak hato bo'lmaydi. Bu xususiyat bolalar xor jamoasi uchun ham xosdir.

Xor ansambli ikki asosiy ko'rinishda bo'ladi: Xususiy va umumiy ansombl.

Xususiy ansambl – ma'lum bir partiyadagi ovozlarning uyg'unlashuvi.

Umumiy ansambl – hozirdagi barcha ovoz guruhlarida ya'ni umumiy jamoaning sadosidir.

Xor jamoasida asosiy to'rt partiya (soprano, alt, tenor, bas) partiyalarining qo'shilishi va uyg'unligi umumiy ansamblni tashkil etadi. Bolalar xor jamoalarida asosan ikkita ovoz partiyasi ishtirok etadi. Demak bolalar xor jamoasi asosan ikki xususiy ansambldan, ya'ni diskantlar va altlar partiyalari o'quvchilardagi ansambllardan tashkil topadi.

Xor ijrosida biror bir xususiy partiyadagi ansambllik buzilsa umumiy ansambllik ham bo'lmaydi. Demak xor rahbari mana shunga ko'ra har bir partiyani ansambllikka erishishi lozim bo'ladi.

Xor jamoasi katta-kichikligidan qat'iy nazar ansamblga ega bo'lishi zarur. Xor ansamblligi mukammal bo'lishi uchun xor ijrosida quyidagi omillar mavjud bo'lishi kerak.

- gorizontall intonatsiya;
- ovoz tembri;
- ovoz dinamikasi;
- tovushlar cho'zimi, ritmi;
- harakat birligi (agogika);
- talaffuz birligi va boshqalar.

Bular o'z navbatida: intonatsiya ansamblligi, soz ansamblligi tembr ansambli, agogik ansambllik, densiya – arfoepik ansambllik, tessitura ansamblligi kabilarni tashkil qiladi.

Xususiy ansambllik: xor rahbari havoskorlik yoki sinf jamoasini xor sifatida shakllantirar ekan, bolalar ovozini tembr xususiyatiga ko'ra mosligiga va ovoz diapazoniga qarab xor partiyasiga biriktirish kerak. Shunda har xil ovoz barpo qilish va chiqarish, nafas olish, talaffuz va intonatsiyaga erishish oson kechadi.

Yarim ansambl xordagi 2ta bir turdagi ovoz partiyalarini qo'shilishi va tovushlar uyg'unligi – yarim ansamblni tashkil etadilar.

To'liqsiz xor – uch ovoz partiyasini qo'shilishidan hosil bo'ladi. Masalan, ayollar xori (partiyalari 2ta) va tenor (C+A+T) yoki bas (C+A+B), aksincha T+B+A, T+B+C.

Umumiy to'liq ansambl aralash xordagi hamma (to'rtala) ovoz partiyalaridagi tovush dinamikasining tengligi va uyg'unligidir.

Xorda umumiy ansamblni barpo etish uchun quyidagi shartlarga amal qilish kerak:

4. har bir xor partiyasidagi xonandalar son jihatidan teng bo'lishidir.
5. har bir xor partiyasidagi ovozlar sifat jihatidan (tembr) bir xil bo'lishiga.
6. har bir ovoz partiyasida toza unsonli ansamblga erishishi kerak.

Xorda ishtirok etayotgan har bir o'qituvchi o'zi mansub ovoz partiyasiga qo'shila olishi, ritmik temp dinksiya, dinamik birlikka erishish zarur.

Har xil fakturali asarlarda – xor ansambli: Xor asari fakturaliga qarab, unda ansambl turlari ham har xil bo'ladi.

6. Unison yoki oktavali unison ansambl;
7. Akkord-gormonik asarlardagi xor ansambli;
8. Polifonik asarlardagi xor ansambli;
9. Xor va solist o'rtasidagi ansambl;
10. Xor, jo'rnavoz, solist, orkestrlar o'rtasidagi ansambl .

Xorda ansambllik ustida ish olib borilganda o'qituvchi asarni yozilishiga qarab cholg'u asbobi (fortepiano yoki milliy cholg'ular) solist xor partiyalari uyg'unligiga asosiy e'tibor beriladi. Shuningdek asar yozilishida asosiy kuy (mavzu) qaysi partiyada bo'lasa, qolgan partiyalarni suniy ravishda ikkinchi

darajasiga tushurib ya`ni pasaytirib kuylatish kerak bo`ladi. Xorda yakkaxon solist ishtirok etganda ham huddi shunday yo`l tutiladi.

Ba`zi xor asarlarida musiqa sifatlari yetarli darajada bo`lmaydi. Bunday asarlarni xor ilan ijro etishda drijyor suniy ravishda partiyalar sadosini uyg`unlashtiradi. Bunga suniy ansambl deyiladi.

Agar asarda partiyalardan biridagi ma`lum bir fraza yoki akkordlar har xil regstrlarda yozilgan bo`lsa (bir partiya yuqori regstrda, ikkinchi partiya pastki regstrda) ovoz kuchi bir jaranglamaydi. Xor ishtirokida umumiy ansambllik buziladi. Bunday holda xor rahbari ovozlar dinamikasini (kuchini) suniy tenglashtiradi. Masalan, asar muallifi hamma partiyalarda har xil “f” (forte) dinamikasini qo`llagan. Drijyor esa pastki partiyalarni yahshi eshitish uchun yuqori tesseturadagi (masalan, saprano) partiyasiga “f” ni emas “mf” ni qo`yadi. Ovoz kuchini bunday pasaytirish va kuchaytirish yo`li bilan ovozlar kuchi suniy tenglashtiriladi. Buning uchun xor rahbari qobilyatli, mahoratli pedagog-tarbiyachi bo`lishi lozim. Uning tashkilotchilik mahorati ham muhim ahamiyatga ega. Rahbarning xorda psixologik va ijodiy muhitni barpo qila olishi ish jarayonida muvaffaqiyatga olib keladi. Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo`shiqlari ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi ularning ma'naviy dunyosini boyitadi.

2.2. Jamoaviy ijrochilik faoliyatida o`quvchilar bilimlarini o`zlashtirish yuzasidan tajriba sinov ishlari.

Musiqa madaniyati darslarida sinflarda o`quvchilarni musiqa tinglash, uni idrok etish, kuyga tavsif berish, jamoa bo`lib qo`shiq kuylashga o`rgatish juda murakkab pedagogik-psixologik jarayonini talab qiladi. Chunki, o`quvchilarni musiqiy tayyorgarliklarini turli darajada bo`lishi, musiqiy o`quvi, eshituvi,

qiziqishlarini ham xilma-xilligi o'qituvchidan yuksak mahoratni va darslarni uyushtirishda turli qiziqarli usul va vositalardan foydalanishni talab qiladi. Ayniqsa 2 sinf o'quvchilari bu borada jiddiy e'tibor, mas'uliyatni talab qiladi. Ular musiqaga raqs tushish, qo'shiq kuylash, bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lish kabilarni katta qiziqish va ishtiyoq bilan bajaradilar. Shuning uchun mazkur sinflarda darslarni jonli, ko'tarinki o'tkazish uchun o'qituvchi turli ko'rgazmaliklardan, texnika vositalaridan, tinglash, tahlil qilish, taqqoslash, bahs-munozara va biz oldingi badda to'xtalib o'tgan uslublardan unumli va ijodiy foydalanishlariga to'g'ri keladi.

Ma'lumki, viktorina, bahs-munozara, konsert darslar o'quvchilarni oldingi bilim va tushunchalarini aniqlash va eng asosiysi mustahkamlashga qaratiladi. Shu bois biz pedagogik amaliyotni o'tash davrida o'zimizning tajriba-sinov ishimizni Jizzax shahriga qarashli №17 umumta'lim maktabining boshlangich sinfida olib borishga kirishdik. Tajriba – sinov ishlariga kirishgan vaqtimiz boshlang'ich sinfning 2- sinfida 3-chorak boshlanishiga to'g'ri kelganligi uchun tajriba boshida o'quvchilarni 1-2-chorak mavzulari bo'yicha bilim va tushunchalarini aniqlab olishni lozim topdik. Shu maqsadda o'quvchilarni o'quv materiallarini qay darajada o'zlashtirganliklarini aniqlashga yo'naltirilgan, 10 ta savoldan iborat kartochkalar tayyorladik. Buning uchun ikkita paralel sinf tanlandi. Sinflarning biri (2^A - sinf) tajriba sinfi sifatida, ikkinchi sinf esa (2^B -sinf) nazorat sinfi sifatida tanlandi.

Savollar birinchi, ikkinchi, uchunchi chorakda o'rganilgan Xor haqida tushuncha, q'o'shiq kuylash qoidalari, ton va yarim ton,altratsiya belgilariga oid qilib tuzildi:

1. Qanday tovushlarni bilasiz ?
2. Notalar qanday nomlanadi?
3. Yakkanavozlik deganda nimani tushunasiz?
4. Jo`rnnavozlik deganda nimani tushunasiz?
5. Kuy deganda nimani tushunasiz?
6. Repriza deb nimaga aytiladi?

7. O-bu qanday nota?

8. Dirijor kim?

9. “Navro`z keldi” qo`shig`i musiqa muallifi kim?

10. “Ota-onalarga” qo`shig`i musiqasini kim yozgan? Qo`shiqni she`rini kim yozgan? (chalkashtiruvchi savollar).

Savollarga javoblar “5” ballik tizimda baholandi. Bunda quyidagi baholash mezonlariga amal qilindi.

Natijalar shuni ko`rsatdiki, biz qo`llagan ish usullarimiz ijobiy va samaradorlik xususiyatiga ega. Chunki, tajriba guruhidagi bolalar bilimida ancha o`zgarish yuz bergan. Ya`ni “a`lo” baholar 8tadan 13taga, ko`tarilgan, “yaxshi” baholangan javoblar 7tadan 12taga oshgan, “qoniqarli” baholar 10tadan 4taga kamaygan. Nazorat guruhida esa barcha ko`rsatkichlar bo`yicha o`quvchilar o`zlashtirishlarida keskin, yoki ta`kidlab ko`rsatilgan o`zgarishlar deyarli sezilmadi.

Biz o`z ishimizni olib borish jarayonida bir muncha qiyinchiliklar va muammolarga duch keldik, lekin ko`zlagan maqsadimizga erishdik degan umiddamiz.

Turli yo`nalishdagi tarbiya ishlarini nixoyatda tushunarli, sodda va yuksak metodik darajada tashkil etib, bolalarga ilk yoshligidayok mexnat malakalarini jismoniy tarbiyani singdirish ularga musiqa va sanatga atrof va tevarakdagi obektiv dunyoga did bilan qarashga shakllantirish kerak. Musiqa san`ati xalq ijodining bir qismigina emas inson ruxining pedagogi va raxnamosidir.

Musiqa inson dunyoqarashini shakllantiradi. O`z kuchiga ishonish ruxini tiklash vaqtinchalik muvaffaqiyasizliklar oldida o`zini yo`qotib qo`ymaslik kabi xislatlarini tarbiyalaydi. Musiqa kishilarni birlashtiruvchi buyuk kuch. nafis kuy tinglayotgan kishi kalbida kechayotgan xissiy galayonlarga sherik bo`ladi. Musiqa asarlarning goyaviy idealini kuz oldida gavdalantiradi. Musiqa kishini xayotga chankoklikka urtatadi. Mexnat u nu mini oshiradi. Insoniy xayotga bo`lgan siyosiy

estetik karashlari shakllanishida muxim rol uynaydi. Inson musiqasiz yashashni tasavvuriga sig`dirolmaydi.

Xulosa: keyingi paytlarda umumta`lim maktablarida xor jamoalarini tashkil etish va ularning faoliyatiga jiddiy ahamiyat berilmokda shuning uchun biz bitiruv malakaviy ishimizning mavzusini aynan mana shu yo`nalishga yaqin qilib olib tajriba- sinov ishlarini umumta`lim maktablari musiqa madaniyati darslarida olib bordik.

Umumiy xulosalar

Musiqqa fanining o'ziga xos xususiyati shundaki dars davomida olib boriladigan ta'limiy faoliyatlar mustaqil jarayonlar ko'rinishida bo'lishi mumkin, shu bilan birga ularni bir-biri bilan uzviy aloqada o'zaro bog'liq ravishda olib borish ushbu fanni o'qitilishi qonuniyatdan kelib chiqadi. Musiqqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqqa savodi va boshlang'ich sinflarda musiqqa ritmni his etish, jo'r bo'lish hamda bolalar cholg'u asboblariida ijro etish o'quvchilar tomonidan musiqiy nazariy bilimlarni ko'nikma va malakalarni to'liq o'zlashtirilishiga zamin yaratadi.

Darsning mohiyati, mazmuni va mavzusidan kelib chiqqan holda biror – bir faoliyat birinchi o'ringa chiqib kelishi ham mumkin. Lekin, darsning tuzulishi asosan, musiqiy ijrochilik bilan belgilanadi. Aynan mana shu ijrochilik, ya'ni qo'shiq aytish malakalarini egallash uchun nota yozuvi, dinamik belgilar, drijiyorlik qoidalaridan xabardor bo'lish zarur. Jamoa bo'lib kuylash jo'ra yonida o'quvchilarda jamoatchili, do'stlik, birdamlik kabi fazilatlar shakllanadi. Bu jarayonda butun bir sinf jamoa bo'lib, bitta organizmga birlashib ishtirok etadilar. Shu tufayli musiqaviy qobiliyati sust bo'lgan o'quvchilar faol yaxshi musiqiy qobiliyatga ega o'quvchilarga ergashadilar.

Umum ta'lim maktablarida musiqqa darslari jarayonida jamoa bo'lib kuylash o'quvchilarni bir maqsad sari birlashtiradi. Kuylanayotgan asarlar badiiy estetik ta'sirida o'quvchilarda ahillik, birdamlik, musiqani eshitish, jo'ravozlik qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Musiqqa darslarida xor ijrochiligini badiiy yuqori saviyada tashkil etish bir muncha murakkab pedagogik jarayonni va mahoratni talab qiladi.

Mavzu bo'yicha tadqiqiy izlanishlarimiz davomida shu narsaga amin bo'ldikki, ko'plab musiqqa o'qutuvchilari qo'shiq kuylash faoliyatiga juda ma'suliyatsiz munosabatda bo'lishadi. Ko'pchilik musiqqa o'qituvchilari esa xor ijrochiligi bo'yicha tayyorgarlikka ega emaslar. Bunday holatda xor ijrochiligida badiiy saviyasi haqidagi gaplar ortiqchadir. Shu o'rinda mavjud muammolarni bir qadar bo'lsada bartaraf etish chora tadbirlarini ko'rish, ushbu masalaga ta'lim masalalari yuqori tashkilotlar ma'sul kishilar e'tiborini qaratish lozim deb o'ylaymiz. Xor san'ati tinglovchilarni badiiy-estetik tarbiyalash bilan birga ularni xalq qo'shiqlari

ijodiyoti durdonalari zamonaviy mavzulardagi asarlar, shuning qardosh xalqlar, rus va chet el klassik vokal-xor asarlari namunalari bilan tanishtiradi. Ularning ma'naviy dunyosini boyitadi.

Malakaviy bitiruv ishini bajarish davomida xor jamoasini tashkil etishga oid ko'plab manba'larni o'rganish, ulardagi ansambllikka oid fanlar, ko'rsatmalarni muayyan tajribalar bilan bog'lashga harakat qildik. O'ylaymizki har bir musiqa o'qituvchisi ushbu bitiruv ishdagi ma'lumotlardan o'ziga xos kerakli bo'lganlarni o'z faoliyatida qo'llashi, foydalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1. Karimov I. Yuksak ma`naviyat yngilmas kuch. T. N. Ma`naviyat – 2008-yil.
2. Karimov I. O`zbekiston Mustaqillikka erishish ostonasida. T. “O`zbekiston”- 2011-yil.
3. Alviya M. O`zbek xalq qo`shiqlari. – T.: O`zdavnashr 1959. -114 b.
4. Alimboyev K. (Tuzuvchi). O`zbek xalq qo`shig`i. (1951-yilgi materiallar. Toshkent, Farg`ona, Andijon). – T.: O`zdavnashr. 1955-yil. - 82 b.
5. Badiiy asarlar vositasida estetik tarbiya berish. –T.: O`qituvchi, 1978-yil. - 49 b.
6. Gulyor. (Farg`ona xalq qo`shiqlari). –T.: G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti. 1969-yil. -68 b.
7. Gudkova E. A., Vaseleva A. V. Ashula darsligi metodikasi. –T.: O`rta va Oliy maktab. 1963-yil. -126 b
8. Dulgarova I. O`zbek xalq qo`shiqlari. -T.: O`zadabiy nashr. 1960-yil -82 b.
9. Jalilov T. Qo`shiqlar guldastasi. – T.: G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1989-yil. -126 b.
10. Jumayev M. Ma`naviyat maskanlari. – T.: Ma`naviyat. 2001-yil, 16 b.
11. Ikromov I. Sarvi gulro` kelmadi. 1-kitob. - T.: G`ofur G`ulom. Ikromov I. Davru-davronim go`zal. 2-kitob. –T.: G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti. 1987-yil. -66 b.
12. Imomnazarov M. Milliy ma`naviyatimiz nazariyasiga chizgilar. –T.: “Sharq” nashriyot-matbaa konsertni bosh tahririyati. 1998-yil -239 b.
13. Matyoqub O. M. Og`izaki an`anadagi professional muzika asoslariga kirish. –T.: O`qituvchi, 1983-yil 64 b.
14. Nurmatov H. Musiqa va estetik madaniyat. Musiqa o`qituvchilari uchun metodik tavsiyalar. –T.: TDPI, 1992yil. -3 b.
15. Ostonasi tillodan. To`y qo`shiqlari. –T.: G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1971-yil. 94 b.

- 16.Solomonova T. E. (Tuzuvchi). O`zbek musiqa tarixi. –T.: O`qituvchi, 1981-yil. 122 b.
- 17.Tolibboyev Sh. Muzikaviy meros va tarbiya. –T.: O`zbekiston. 1982-yil. 108 b.
- 18.Tulenov J. Falsafiy madaniyat va ma`rifiy kamolot. –T.: Mehnat, 2000-yil. 215 b.
- 19.Tursunov R. G`amzasin sevding ko`ngil. –T.: G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti. 1989-yil. 49 b.
- 20.Umarov E. Estetika. (Nafosatshunoslik). Oliy o`quv yurtlari talabalari uchun o`quv qo`llanma. –T.: O`zbekiston. 1995-yil. 246 b.
- 21.Fayzulina S. X. O`quvchi yoshlarning estetik tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 1978-yil. 49 b.
- 22.H. Nurmatov, N. Norxo`jayev. Musiqa alifbosi. 1-sinf uchun darslik. T.: O`qituvchi. 1998-yil
- 23.H. Nurmatov, N. Norxo`jayev, A. Mirrahimov. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. G`ofur G`ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.
- 24.H. Nurmatov, N. Norxo`jayev, A. Mirrahimov. Musiqa. 3-sinf uchun darslik. G`ofur G`ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.
- 25.Ibrohimov O, J. Ibrohimov, I. Botirov. Musiqa. 4-sinf uchun darslik. –T.: G`afur G`ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.
26. A. Hasanov. Musiqa va tarbiya. –T;- O`qituvchi. – 1993 yil.
27. G. Sharipova. Musiqa o`qitish metodikasi. (ma`ro`zalar matni). – TDPU-2000 yil
28. I. Qudratov., N. Tolibboyev. Boshlang`ich sinf musiqa darslarida o`zbek xalq qo`shiqlarini o`rgatish. –T;- Fan, 2007 yil.
29. I.V.Nestyev. Uchites slushat muzyku-M; -Музыка, 1987 yil.
30. M. Abralova. Musiqa. 2-sinf uchun o`quv qo`llanma. –T; - O`qituvchi, 2009 yil.
31. O`zbekiston vatanim manim. 1-kitob. – Toshkent, - T;- G`.G`ulom nomidagi Adabiyot san`at nashriyoti- 1997 yil.

32. O'zbekiston vatanim manim. 2-kitob. – Toshkent, - T;- G'.G'ulom nomidagi Adabiyot san'at nashriyoti- 1998 yil.
33. Xrestomatiya po metodike muzыkalnogo vopitaniya. - M;-Provesheniye, 1988 god.